

ACHERON

ACTA HISTORICA ET ORIENTALIA NEOSOLIENSIA

| TOMUS VIII | VOL. 14, 2018

Bc. Tereza Rehorčíková

Spracovanie témy historického Jánošíka v
medzivojnovom Československu

Bc. Viktória Rigová

Problematika mravne
vadnej mládeže
v medzivojnovom
Československu

Michal Šimurka

Diviackovci na Vyšehrade

Bc. Ondrej Šály

Dejiny starovekého skla
do prelomu letopočtov

ACHERON

ACTA HISTORICA ET ORIENTALIA NEOSOLIENSIA

Študentský historický časopis

8/2018

Vol. 14

ACTA HISTORICA ET ORIENTALIA NEOSOLIENSIA

Študentský historický časopis ACHERON

Vychádza 1x ročne

Vydáva: Študentská historická spoločnosť pri Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity

Mateja Bela v Banskej Bystrici

© ŠHS, Banská Bystrica, 2018

ISSN 1339-6870

Redakčná rada:

Mária Zlámalová (šéfredaktor)

Maroš Čupa

Michal Šimurka

Samuel Červeňanský

Recenzenti:

Mgr. Marek Tobolka, PhD.

Mgr. Patrik Kunec, PhD.

Milí čitatelia!

Prinášame Vám nové číslo študentského časopisu Acheron. Pri čítaní tohto čísla sa presunieme časom od obdobia staroveku až po 20. storočie. Témy sú pestré a určite prinesú veľa nových poznatkov každému z nás.

Najprv sa pozrieme na dejiny starovekého skla, jeho výrobu a zároveň nové poznatky, ktoré autor čerpal aj zo zahraničných odborných vedeckých prác.

Potom sa spolu pozrieme na vlastníkov hradu Vyšehrad z rodu Diviackovcov od prvého známeho vlastníka, až po obdobie kedy o hrad prišli. Autor sa presnejšie zameriava na 13. storočie.

Tematiky z obdobia 20. storočia sú obsahovo veľmi bohaté. V štúdii Viktórie Rigovej sa dočítame o riešení otázky „mravne vadnej“ mládeže v medzivojnovom Československu.

Z toho istého obdobia nám tému spracovania historického Janošika priblížila Tereza Rehorčíková.

Príjemné čítanie Vám praje,
Mária Zlámalová

Bc. Ondrej Šály:

Dejiny starovekého skla do prelomu letopočtov

s. 4 - 10

Michal Šimurka:

Diviackovci na Vyšehrade

s. 11 - 16

Bc. Viktória Rigová:

Problematika mravne vadnej mládeže v medzivojnovom Československu

s. 17 - 22

Bc. Tereza Rehorčíková:

Spracovanie témy historického Janošika v medzivojnovom Československu

s. 23 - 35

Tereza Rehorčíková:

Západ a jeho víra. 9,5 teze k dopadům Lutherovy reformace

s. 36 - 37

Za správnosť citovania zodpovedajú jednotliví autori príspevkov.

DEJINY STAROVEKÉHO SKLA DO PRELOMU LETOPOČTOV

Bc. Ondrej Šály

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Sklo je považované za prvú pevnú ľudmi vyrobenú priesvitnú látku.¹ Látku krehkú, tvrdú, amorfnú, homogénnu a vznikajúcu ochladzovaním taveniny. Počas tavenia je sklo ľahko tvarovateľné a následne svoj tvar nemení, ale zotrváva v podobe, akú nadobudlo pri výrobe. Nakoľko je ľudským objavom, samostatne sa v prírode nevyskytuje. Výnimkou je sopečné, respektíve vulkanické sklo, medzi ktoré patrí napríklad obsidián, tvoriaci sa tuhnutím žeravej lávy v dôsledku magmatickej činnosti.²

Cieľom predkladaného príspevku je priblížiť históriu skla v staroveku so zreteľom na obdobie približne do 1. storočia po Kr. Počiatky a rozšírenie sklárskej výroby dokumentujú primárne archeologické nálezy. O nich v súčasnosti širšiu verejnosť informujú v prvom rade zahraničné – neslovenské odborné vedecké práce (najmä publikácie v anglickom jazyku). V slovenskej odbornej spisbe sa danej problematike venovala okrajová pozornosť. Údaje z viacerých starších publikácií možno jednoznačne považovať za (do určitej miery) prekonané, i keď, samozrejme, vo svojej konkrétnej dobe mali prínosný alebo dostačujúci charakter.

Pohľad do slovenskej historiografie

Ján Bárta (1883 – 1959), ktorý sa ako prvý intenzívnejšie a odborne zaoberal históriou slovenského sklárstva, starovekému sklu výraznejšiu pozornosť nevenoval.³ Príležitostne autori publikujúci na témy súvisiace s dejinami sklárni na území Slovenska v novoveku a modernej dobe v úvodných pasážach stručne informovali o skle starovekého Východu (respektíve starovekého Orientu). V roku 1938 vyšla v Maďarsku práca o histórii uhorskej sklárskej výroby od Lajosa Sághegyiho.⁴ V prvých dvoch kapitolách približuje práve staroveké sklo a v celkovej súvislosti možno povedať, že mala vplyv na neskoršiu slovenskú historiografiu.⁵

Pavol Krnáč v prvej kapitole svojej publikácie z roku 1963 zameranej primárne na zaniknuté sklené huty v okolí Zvolena stručne popisuje aj všeobecné dejiny sklárskeho remesla v období staroveku. Historické počiatky sklárstva pripisuje najmä egyptskej civilizácii, od ktorej podľa neho remeslo prebrali Feničania a priniesli ho do Týru a Sidonu. Zmieňuje (vtedy) asi 5500 rokov starý kúsok skla z egyptských Théb. Uvádza, že Egyptčania sklo brúsili a vyrábali zrkadlové sklo už vyše 3000 rokov pr. Kr. Väčšinu zverejnených informácií o starovekom sklárstve v danej publikácii Krnáč prevzal z nemecko-jazyčných publikácií vydaných v 19. storočí.⁶

Podobne marginálne staroveké sklo a počiatky jeho výroby spomína vo svojich prácach Alexander Frický. Tiež tvrdí, že najstaršie známe sklo datované približne do roku 3500 pr. Kr. pochádza z Théb.

¹ HENDERSON, Julian. *Ancient glass. An interdisciplinary exploration*. New York: Cambridge University Press, 2013, s. 1; V období 3. a 2. tisícročia, na ktoré predkladaný príspevok kladie dôraz, priehľadnosť sklených predmetov samozrejme nedosahovala úroveň priehľadnosti fúkaného skla (prípadne skla 2. tisícročia po Kr.).

² KAHAN, Jozef – BLAHOVÁ, Stanislava – WEBER, Richard. *Sklo*. Bratislava: Strom života, 2013, s. 2-4.

³ Pozri napríklad BÁRTA, Jan. Vznik sklárství na Slovensku jeho vývoj do poloviny 17. století. In *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky*, 1955, roč. 2, s. 148-158.

⁴ SÁGHEGYI, Lajos. *A magyar üvegesipar története*. Budapest: Budapesti Üvegesek, 1938, s. 7-37.

⁵ V roku 1950 bol v Bratislave vydaný preklad knihy o skle od M. P. Sviešnikova, pôvodne vydaný roku 1946 v ZSSR v Moskve. SVIEŠNIKOV, M. P. *Tajomstvo skla*. Bratislava: Práca, 1950, 208 s.

⁶ KRNÁČ, Pavel. *Príspevok k dejinám sklárstva. Zaniknuté sklárne v okrese Zvolen*. Zvolen: Vlastivedné múzeum vo Zvolene, 1963, s. 5-6; Vplyv na slovenských autorov malo dielo J. Vávru. K obdobiu staroveku nahliadni VÁVRA, R. Jaroslav. *5000 years of glass-making*. Prague: Artia, 1954, s. 13-47; Začiatkom 90. rokov 20. storočia vyšiel článok D. Braunovej o starovekom skle. Mnohé informácie, ktoré obsahuje z pohľadu súčasnej vedy a výskumu možno považovať za nekorektné. BRAUNOVÁ, Dagmar. Sklo ve starověku. In FRÝDA, František. (ed.). *Historické sklo 1. Sborník pro dějiny skla*. Čelákovice; Plzeň: Městské muzeum v Čelákovících, 1991, s. 3-7.

Upozorňuje na výrazné zmeny dosiahnuté v remesle pod vplyvom objavu píšťaly (na fúkanie skla) v 1. storočí, ako uvádza, Feničanmi.⁷

Hodnotnú štúdiu k dejinám sklárskej výroby z pohľadu technológie publikoval koncom 60. rokov 20. storočia Ján Gasper.⁸ Píše, že: „*Technológia výroby skla sa začína podľa niektorých teórií vynájdením hrnčiarskej polevy (glazúry) 12. tisíc rokov pred naším letopočtom až nájdením prvých sklárskych výrobkov v Starom Egypte. O mieste vzniku je v názoroch nejednotnosť. Najznámejšia a najviac rozšírená je teória, že prvé sklo objavili v Egypte pred 5 až 6 tisíc rokmi...Z Egypta prešla výroba skla k Feničanom...Vynájdenie sklárskej pece i sklárskej píšťaly sa tiež pripisuje Egyptanom alebo Feničanom v čase pred 2 tisíc až 3 tisíc rokmi.*“⁹

Pavol Hlodák, publicista a nadšenec histórie, v práci z roku 2012 informuje o (zrejme najstarších známych) sklených predmetoch z Mezopotámie z polovice 3. tisícročia pr. Kr.¹⁰ Na druhej strane kolektív autorov tvorený Jozefom Kahanom, Stanislavou Blahovou a Richardom Weberom spomína sklo z Egypta a Sýrie vyrobené v polovici 4. tisícročia pr. Kr. a dodáva, že začiatky výroby skla sa pripisujú Feničanom.¹¹

Počiatky sklárskej výroby a jej rozšírenie v starovekom svete

Na základe archeologických nálezov a súčasného vedeckého výskumu sa vznik výroby skla kladie do 3. tisícročia pr. Kr. Najstaršie objavené sklenené predmety datované cca do roku 2500 pr. Kr. boli nájdené na území súčasnej Sýrie a Iraku.¹² Samotný vznik skla ako takého súvisí s keramickými a hrnčiarskymi prácami i tavením a spracovávaním kovov, respektíve metalurgiou.¹³ Prvé sklá teda vznikli ako vedľajšie produkty týchto prác.¹⁴ Presný dátum, kedy ľudia po prvýkrát vyrobili sklo, samozrejme nemožno určiť. Vývin a šírenie metalurgických technológií na Blízkom Východe trvali mnoho storočí. Od počiatkov používania kovov v období okolo roku 7000 pr. Kr. až po rozvinuté, pokročilé tavenie medi a zliatinárske technológie (približne 2000 pr. Kr.)...¹⁵

Podľa niektorých mienok sklo nevzniklo z ľudskej potreby po samotnej látke, po skle, ale väčšmi z túžby po dekorovaní predmetov. Podstatným motívom pre výrobu skla v prvotnom období, teda do určitej miery mohla byť i vášeň a nadšenie pre výrobu tohto materiálu.¹⁶

Známa legenda o vzniku skla sa zachovala od Plínia Staršieho.¹⁷ Podľa nej raz obchodníci so sódou pristáli s loďou vo Fenícii pri rieke Belus (dnes Nahal Na'aman, Izrael).¹⁸ V snahe založiť oheň nenašli

⁷ FRICKÝ, Alexander. Zaniknuté sklárne v okolí Bardejova. In *Nové obzory*, 1966, roč. 8, s. 121; FRICKÝ, Alexander. Zaniknuté sklárne v okolí Bardejova. In *Vlastivedný časopis*, 1964, roč. 13, č. 4, s. 164.

⁸ GASPER, Ján. K dejinám technológie sklárskej výroby na Slovensku do konca 17. storočia. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, 1969, roč. 5, s. 11-44.

⁹ GASPER, ref. 8, s. 11-12.

¹⁰ ŽILÁK, Ján – HLODÁK, Pavol. *Zrod a vývoj slovenského skla. Sklárne stredného Slovenska*. Kalinovo: Kermat, b. r., s. 6.

¹¹ KAHAN – BLAHOVÁ – WEBER, ref. 2, s. 2.

¹² HENDERSON, ref. 1, s. 8, 127.

¹³ Zrod skla (pred asi 4500 rokmi) teda spadá do obdobia technického rozvoja v krajinách Úrodného polmesiaca v 4. – 2. tisícročí pr. Kr. GASPER, ref. 8, s. 11.

¹⁴ RASMUSSEN, Seth C. *How glass changed the world. The history and chemistry of glass from antiquity to 13th century*. Fargo: Springer, 2012, s. 15.

¹⁵ MUHLY, James D. The beginnings of the metallurgy in the old world. In MADDIN, Robert (ed.). *The beginning of the use of metals and alloys*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 1988, s. 2.

¹⁶ SMITH, Cyril Stanley. *A search for structure*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 1981, s. 347; HENDERSON, ref. 1, s. 11.

¹⁷ Rímsky spisovateľ a vojenský veliteľ Plínius Starší (* 23 po. Kr.) v posledných rokoch života písal svoje encyklopedické dielo *Naturalis Historia*. Príbeh o vzniku skla opisuje v XXXVI. knihe tohto diela. Zomrel 24. augusta 79 v dôsledku výbuchu sopky Vezuv. HENDERSON, ref. 1, s. 51, 62, 203; LEHMANN, Gustav Adolf – SCHMITD-GLINTZER, Helwig (eds.). *Dějiny světa 2. Starověké světy a nové říše 1200 př. Kr. až 600 po Kr.* Praha: Vyšehrad, 2012, s. 216.

¹⁸ PRIOR, David Jonathan. *The impact of glassblowing on the early-roman glass industry (circa 50 B.C. - A.D. 79)* (dizertačná práca). Durham: Durham University, 2015, s. 8-9; RASMUSSEN, ref. 14, s. 12-13.

žiadne kamene na postavenie kotlíka (prípadne na ohnisko). Na brehu bol len piesok.¹⁹ Nakoniec na to použili kusy sódy. Ráno ich prekvapilo, keď v pahrebe našli neznáme lesklé kúsky – sklo.²⁰

Výrobe čistého skla predchádzala výroba a používanie glazúry (keramická sklovitá poleva) a fajansy.²¹ Obe sa používali pred zrodom sklárskej výroby. Vplyv keramiky na vznik skla a rané sklárstvo je badateľný a dokázaný.²² Ešte pred vznikom fajansy,²³ ktorá je sklovitým materiálom,²⁴ sa na výrobu korálikov používala aj glazovaná mastencová bridlica (anglicky soapstone alebo steatite).²⁵

Ako modrý pigment, respektíve ako práškovú farbu, používali na dekorovanie v Egypte takzvanú egyptskú modrú,²⁶ ktorá je považovaná za najstaršiu syntetickú farbu vôbec. Vyrábali ju ohrievaním zmesi obsahujúcej hlavne oxid kremičitý (SiO_2), meď, oxid vápenatý (nepálené vápno) a tavidlá.²⁷ Technológie produkcie fajansy a egyptskej modrej Egyptania teda poznali omnoho skôr ako výrobu skla.²⁸ Celkom určite mali značný vplyv na všeobecný vývoj egyptskej techniky.

Vznikom fajansy (pred rokom 4000 pr. Kr.²⁹) sa keramika a hrnčiarstvo posunuli na vyššiu kvalitatívnu úroveň, nakoľko glazúra umožňovala nepremokavosť produktov či dekorovanie a farbenie.³⁰ Približne do roku 4000 pr. Kr. bolo datovaných niekoľko malých korálikov z územia Egypta a Mezopotámie.³¹ V 3. tisícročí pr. Kr. používali glazúru hlavne na koráliky.³² Možno konštatovať, že

¹⁹ Najväčšiu zložku piesku (hlavne tzv. kremičitého piesku) predstavuje kremeň.

²⁰ VÁVRA, ref. 6, s. 24-25; HENDERSON, ref. 1, s. 203; SVIEŠNIKOV, ref. 5, s. 10-11; V priebehu tavenia je sklo možné farbiť. Techniky farbenia predstavujú (celkovo) zložité procesy. Napríklad modrú farbu látka nadobúda v dôsledku pridávania kobaltu. Tento spôsob zafarbovania používali remeselníci aj v staroveku a v antike. VONDRUŠKA, Vlastimil. *Sklárství*. Praha: Grada Publishing, 2002, s. 24-26.

²¹ HILL, David V. – SPEAKMAN, Robert J. – GLASCOCK, Michael D. – NEFF, Hector. The technology of mesopotamian ceramic glazes. In GLASCOCK, Michael D. – SPEAKMAN, Robert J. – POPELKA-FILCOFF, Rachel S. (eds.). *Archaeological chemistry: analytical techniques and archaeological interpretation*. Washington, D.C.: American Chemical Society, 2007, s. 422-423; LUCAS, A. Glazed ware in Egypt, India, and Mesopotamia. In *The Journal of Egyptian Archaeology*, 1936, roč. 22, č. 2, s. 141.

²² Viacero nálezov včasného skla obsahuje meď. Julian Henderson tvrdí, že nemožno dokázať, že by metalurgia stála za vznikom skla ako hlavný činiteľ. HENDERSON, ref. 1, s. 7; To však nevylučuje fakt, že kovo-robníci mohli zohrať určitú (dôležitú) rolu pri zrode skla. Pre viac informácií nahliadni TITE, Michael – SHORTLAND, Andrew – PAYNTER, Sarah. The beginnings of vitreous materials in the Near East and Egypt. In *Accounts of Chemical Research*, 2002, roč. 35, č. 8, s. 585-593.

²³ Známe sú tri spôsoby výroby vtedajšej fajansy. TITE, M. S. – BIMSON M. Faience: An investigation of the microstructures associated with different methods of glazing. In *Archeometry*, 1986, roč. 28, č. 1, s. 69-71, 75, 78; Hlavnými zložkami pri tvorbe fajansy (glazovanej keramiky) boli kremeň (alebo piesok), sóda a oxid vápenatý (nepálené vápno). NICHOLSON, Paul. Faience technology. In *UCLA Encyclopedia of Egyptology*, [on-line]. Los Angeles: UCLA, 2009, s. 1-2. Dostupné na internete: <<http://escholarship.org/uc/item/9cs9x41z#page-1>> [cit. 1. 11. 2018]; Primárnym dôvodom pridávania sódy počas procesu tavenia je dosiahnutie zníženia teploty topenia kremeňa. TITE, Michael S. – MANTI, Panagiota – SHOTLAND, Andrew J. A technological study of ancient faience from Egypt. In *Journal of Archeological Science*, 2007, roč. 34, č. 10, s. 1576, 1582.

²⁴ HENDERSON, ref. 1, s. 14.

²⁵ LUCAS, ref. 21, s. 141; HENDERSON, ref. 1, s. 13.

²⁶ V egyptských textoch sa o nej žiadne informácie nenachádzajú. Spomedzi starovekých autorov egyptskú modrú spomína rímsky technik a architekt Marcus Vitruvius Pollio v diele *Desať kníh o architektúre*. Opisuje spôsob jej výroby. Vit. 7.11.1-2.

²⁷ HENDERSON, ref. 1, s. 13.

²⁸ CORCORAN, Lorelei H. The colour blue as an 'animator' in ancient egyptian art. In GOLDMAN, Rachael B. (ed.). *Essays in global colour history*. Athens (GA): Gorgias Press, 2016, s. 49-50, 57-63.

²⁹ RICCARDELLI, Carolyn. Egyptian Faience: Technology and Production. In *Heilbrunn timeline of art history* [on-line]. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2017. Dostupné na internete: <https://www.metmuseum.org/toah/hd/egfc/hd_egfc.htm> [cit. 1. 11. 2018]; TITE, M. S. – FREESTONE, I. – MASON, R. – MOLERA J. – VENDRELL-SAZ, M. – WOOD, N. Lead glazes in antiquity – methods of production and reasons for use. In *Archeometry*, 1998, roč. 40, č. 2, s. 242.

³⁰ Pri výrobe glazúry sa používal aj rastlinný popol. Porovnaj DUCKWORTH, Chloë N. *The created stone: chemical and archaeological perspectives on the colour and material properties of early Egyptian glass, 1500- 1200 B.C.* (dizertačná práca). Nottingham: The University of Nottingham, 2011, s. 40-41.

³¹ JAMIESON, Andrew. Egyptian faience. In *Ceramics Technical*, 2003, č. 17, s. 83.

³² HILL – SPEAKMAN – GLASCOCK – NEFF, ref. 21, s. 432.

približne v rokoch 4500 – 2500 pr. Kr. vznik skla predišla produkcia a využívanie sklovitých materiálov (sklovitej keramiky).³³

V Mezopotámii zo skla v rokoch cca 2500 – 1500 pr. Kr. vytvárali najmä koráliky (šperky).³⁴ Toto sklo vyrábali v prvom rade z popola (halofilných)³⁵ rastlín a kremeňa.³⁶ Nálezov skla spred roka 1500 pr. Kr. z územia Mezopotámie (respektíve z územia krajín Úrodného polmesiaca) nie je veľa.³⁷ Medzi ne patria napríklad: korálik (považovaný za najstarší na Blízkom východe) z lokality Tell Judeideh (Turecko),³⁸ hlavička špendlíka z Nuzi (Irak)³⁹ alebo sklo z archeologickej lokality Eridu (Abu Shahrein, Irak).⁴⁰

V 2. tisícročí pr. Kr. v období 18. dynastie (cca 1550 – 1292 pr. Kr.),⁴¹ prípadne už v druhej polovici 17. storočia pr. Kr., v Egypte existovala (rozvíjajúca sa) sklárska výroba.⁴² Po tom, čo Egyptania výrobu skla prebrali,⁴³ približne od roku 1500 pr. Kr. egyptské sklárstvo zažívalo svoj rozmach.⁴⁴ Podľa niektorých zdrojov sa do Egypta sklo dostalo vďaka vojenským výpravám faraóna Thutmose III. z 18. dynastie Egypta.⁴⁵ Na to, aby dobyl Sýriu, Thutmose III. zorganizoval až 17 vojenských výprav.⁴⁶ Významnou sa stala bitka pri Megidde (1479/1457 pr. Kr.), v ktorej Thutmose III. porazil kanaánsku koalíciu. V dôsledku víťazstva pripojil k svojej ríši nové územia (vrátane palestínskych). Konkrétne okolnosti o tom, ako Egyptania prebrali vedomosti o tvorbe skla, však nie sú známe. Za panovania Thutmose IV. sa sklárska výroba a remeslo v krajine „udomácnili“.⁴⁷

Prvé sklenené nádoby boli (podľa nálezov) vyrábané v Mezopotámii,⁴⁸ pričom najstaršie z nich sú z druhej polovice 16. storočia pr. Kr. a 15. storočia pr. Kr.⁴⁹ Nálezy pochádzajú napríklad z lokality Tell Brak (Sýria).⁵⁰ Medzi ďalšie archeologické lokality významné pre poznatky o histórii skla v tejto súvislosti patria: Ugarit⁵¹ (resp. Ras Shamra, Sýria), Assur (resp. Aššur, Irak),⁵² Tell Atchana – Alalakh

³³ HENDERSON, ref. 1, s. 17; RASMUSSEN, ref. 14, s. 18.

³⁴ HENDERSON, ref. 1, s. 8.

³⁵ Halofilné rastliny (resp. halotolerantné a slanomilné) sú rastliny jestvujúce v prostredí so zasolenou pôdou alebo vodou. BARKOUDAH, Youssef – HENDERSON, Julian. Plant Ashes from Syria and the Manufacture of Ancient Glass: Ethnographic and Scientific Aspects. In *Journal of glass studies*, 2006, roč. 48, s. 297-321.

³⁶ HENDERSON, ref. 1, s. 85; Viac informácií o kremeň ako materiáli využívanom počas výroby skla pozri v SHORTLAND, Andrew. *Lapis Lazuli from the Kiln. Glass and glassmaking in the Late Bronze Age*. Leuven: Leuven University Press, 2012, s. 97-100.

³⁷ Horace Beck spomína 17 sklenených predmetov, ktoré by mali pochádzať z obdobia spred roku 1500 pr. Kr. BECK, Horace. Glass before 1500 B. C. In *Ancient Egypt and the East*, 1934, č. 1, s. 7; Pamela Vandiver a Aslihan Yener uvádzajú informácie k objavenému sklu z 3. tisícročia pr. Kr. Celkovo zo šiestich lokalít. McMAHON, Augusta et al. *Nippur V. The early dynastic to akkadian transition: the area WF sounding at Nippur*. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago, 2006, s. 149.

³⁸ MOOREY, Peter Roger Stuart. *Ancient mesopotamian materials and industries: the archaeological evidence*. Winona Lake: Eisenbrauns, 1999, s. 190; McMAHON, ref. 37, s. 149.

³⁹ HENDERSON, ref. 1, s. 133; MOOREY, ref. 38, s. 191.

⁴⁰ GARNER, Harry. An early piece of glass from Eridu. In *Iraq*, 1956, roč. 18, č. 2, s. 147-149; HALL, Hanry R. *A season's work at Ur: Al-'Ubaid, Abu Shahrain (Eridu), and elsewhere*. Londýn: Methuen & Co. Ltd., 1930, s. 212-214; HENDERSON, ref. 1, s. 134; MOOREY, ref. 38, s. 191, 203.

⁴¹ VÁVRA, ref. 6, s. 13-14.

⁴² DUCKWORTH, ref. 30, s. 11, 98.

⁴³ Porovnaj napríklad VONDRUŠKA, ref. 20, s. 75.

⁴⁴ RASMUSSEN, ref. 14, s. 11; VONDRUŠKA, ref. 20, s. 76.

⁴⁵ DUCKWORTH, ref. 30, s. 12.

⁴⁶ TOBOLKA, Marek. *K dejinám starovekého východu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2014, s. 53.

⁴⁷ DUCKWORTH, ref. 30, s. 13.

⁴⁸ HENDERSON, ref. 1, s. 10, 14; Skláři museli byť schopní v sklárskej peci (v raných obdobiach aj na otvorenom ohni a v jamách prispôbovaných na prácu) vytvoriť vysoké teploty, ktoré dostačovali na tavenie skla. Starovekí sklári vedeli vyprodukovať teplotu nad 1100°C. HENDERSON, ref. 1, s. 68; DUCKWORTH, ref. 30, s. 92; BRAUNOVÁ, ref. 6, s. 3.

⁴⁹ HENDERSON, ref. 1, s. 134; DUCKWORTH, ref. 30, s. 17-19.

⁵⁰ HENDERSON, ref. 1, s. 139; DUCKWORTH, ref. 30, s. 30-31.

⁵¹ MOOREY, ref. 38, s. 195.

⁵² McMAHON, ref. 37, s. 149; HENDERSON, ref. 1, s. 141.

(Turecko),⁵³ Tell al-Rimah (Irak) alebo Tchoga Zanbil (Irán).⁵⁴ Základnou pracovnou technológiou sa stalo ovíjanie predmetov sklenenými vláknami. Pre obdobie okolo roku 1700 pr. Kr. je doložená sklárska výroba aj v Indii.⁵⁵

Počas neskorej doby bronzovej sa sklo dostalo do mykénskeho Grécka⁵⁶ a Itálie. V mykénskej kultúre sa sklo využívalo primárne na tvorbu korálikov a šperkov.⁵⁷ V tomto období sklo stále predstavovalo najmä luxusný materiál dostupný spoločenským elitám. V severnom Taliansku na lokalite Frattesina pri rieke Pád, obývanej medzi 12. a prelomom 10. a 9. storočia pr. Kr. bola doložená výroba skla a medziregionálny diaľkový obchod so sklom. Podľa evidencie na danej lokalite vyprodukovali viac skla ako na akejkoľvek inej archeologickej lokalite v Európe v čase do prvého storočia pr. Kr.⁵⁸ Skutočnosť, že obyvateľstvo Frattesiny malo účasť na diaľkovom obchode dokazujú napríklad i miestne nálezy mykénskeho pôvodu.⁵⁹

Na Apeninskom polostrove v produkcii skla „pokračovali“ Etruskovia a Gréci v tzv. Veľkom Grécku (Magna Graecia).⁶⁰ V čase helenistického obdobia⁶¹ v niektorých oblastiach nastali zmeny v dostupnosti skla. Tak sa sklo – dovtedy tovar určený pre vyššie spoločenské skupiny – sprístupnilo širšej verejnosti (stále však nie ku všetkým spoločenským vrstvám).⁶²

⁵³ SHORTLAND, ref. 36, s. 48; DARDENIZ, Gonca. Sharing technologies and workspaces for ceramic and vitrified material production at Tell Atchana-Alalakh. In MANER, Çiğdem – HOROWITZ, Mara T. - GILBERT, Allan S. (eds.). *Overturning Certainties in Near Eastern Archaeology: A Festschrift in Honor of K. Aslihan Yener*. Leiden; Boston: Brill, 2017, s. 147-149.

⁵⁴ HENDERSON, ref. 1, s. 142-143.

⁵⁵ McINTOSH, R. Jane. *The Ancient Indus Valley*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2008. s. 99-100, 190, 329-330; Pre viac informácií o indickom skle a sklárstve pozri práce: KANUNGO, Alok Kumar. *Mapping the Indo-Pacific Beads vis-à-vis Papanaidupet*. New Delhi; Madrid: International Commission on Glass, 2016, 97 s.; KANUNGO, Alok Kumar. A database of glass and glass beads in India. In *Man and Environment*, 2004, č. 29.1, s. 42-102; KANUNGO, Alok Kumar. Glass in India. In SELIN, Helaine (ed.). *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in non-Western cultures*. Berlin; New York: Springer, 2008, s. 1023-1033; KANUNGO, Alok K. – BRILL Robert H. Kopia, India's First Glassmaking Site: Dating and Chemical Analysis. In *Journal of glass studies*, 2009, roč. 51, s. 11-25; KANUNGO, Alok Kumar. Glass Beads in Indian Archaeology: An Ethnoarchaeological Approach. In *Bulletin of the Deccan College Research Institute*, 2000-2001, roč. 60-61, s. 337-353; KANUNGO, Alok Kumar. *Glass in Ancient India: Excavations at Kopia*. Thiruvananthapuram: Kerala Council for Historical Research, 2013, 468 s.; ABRAHAM, Shinu Anna. Glass beads and glass production in early South India: Contextualizing Indo-Pacific bead manufacture. In *Archaeological Research in Asia*, 2016, č. 6, s. 4-15.

⁵⁶ Mykénska civilizácia jestvovala približne v rokoch 1600 – 1100 pr. Kr. Do mykénskeho Grécka (v období vrcholu) patrili okrem pevninského Grécka aj viaceré ostrovy v Iónskom a Egejskom mori a Kréta. Vplyv egyptskej keramiky je očividný na nálezoch z mykénskych šachových hrobov. Doložený je taktiež napríklad mykénsky import v Egypte, Sýrii, Palestíne a v iných krajinách. BURIAN, Jan - OLIVA, Pavel. *Civilizace starověkého středomoří. I. díl*. Praha: Arista, 2015, s. 148-155; ADKINS, Lesley – ADKIS, A. Roy. *Starověké Řecko: Encyklopedická příručka*. Praha: Slovart, 2011, s. 2-3; DUCKWORTH, ref. 30, s. 13.

⁵⁷ NIGHTINGALE, Georg. The Mycenaean Glass Warriors. In *Annales Du 16e Congrès de L'Association Internationale Pour L'Histoire Du Verre, London, 2003*. Nottingham: AIHV, 2005, s. 19.

⁵⁸ Hodnotu nálezov zvyšuje špecifickosť skla z Frattesiny. HENDERSON, ref. 1, s. 152-155; MALONE, Caroline – STODDART, Simon (eds.). *Territory, time and state: the archaeological development of the Gubbio basin*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 140.

⁵⁹ HENDERSON, Julian. Glass and Faience. In FOKKENS, Harry – HARDING, Anthony (eds.). *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*. Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 497-498.

⁶⁰ HENDERSON, ref. 1, s. 155; TRENTINELLA, Rosemarie. Roman glass. In *Heilbrunn timeline of art history* [online]. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2003. Dostupné na internete: <https://www.metmuseum.org/toah/hd/rgls/hd_rgls.htm> [cit. 1. 11. 2018].

⁶¹ Časové vymedzenie helenizmu nie je vo všeobecnosti definitívne určené. Zvykne sa určovať ako obdobie od 30. rokov 4. storočia pr. Kr. (resp. roku 323 pr. Kr.) po rok 31/30 pr. Kr. LEHMANN – SCHMITD-GLINTZER, ref. 17, s. 159; OLIVA, Pavel. *Svět helenizmu*. Praha: Arista, 2001, s. 7.

⁶² Viac informácií o helenistickom skle uvádza HENDERSON, ref. 1, s. 209-214.

Jedno z centier sklárskej výroby predstavoval aj Rodos. Najneskôr od 6. storočia pr. Kr. sa na ostrove vyrábalo sklo.⁶³ Doložené sú (na Rode) sklárske dielne z 5. – 1. storočia pr. Kr.⁶⁴ Ďalším miestom, kde sa objavili významné nálezy skla z obdobia helenizmu, je Bejrút (Libanon).⁶⁵ Centrom sklárskeho remesla sa stala egyptská Alexandria založená Alexandrom III. Veľkým.⁶⁶

S rozmachom sklárstva od druhej polovice 1. storočia pr. Kr. súvisí prelomový objav píšťaly, a teda aj zrod fúkaného skla.⁶⁷ Táto nová technika⁶⁸ umožnila vyrábať sklenené predmety všelijakých tvarov s tenšími stenami. Pokiaľ sklenená bublina, do ktorej sklár fúkal píšťalou nevychladla, bolo možné ju ľudským dychom a pomôckami rozlične formovať.⁶⁹ Práve v tomto období (od 2. pol. 1. storočia pr. Kr.) sa začína intenzívne rozvíjať sklárstvo v Rímskej ríši.⁷⁰ Egypťania, ktorí v časoch Kleopatry VII. sklo využívali intenzívnejšie, ovládali aj niekoľko vlastných technológií. Do jej doby spadajú aj fajansové poháre (na víno) na stopke.⁷¹

Rimania, pochopiteľne, ocenili vznik fúkaného skla a postupne ho začali vyrábať na svojom území. V 1. storočí po Kr. sa v Rímskej ríši sklárska výroba podstatne rozšírila.⁷² Sklo sa postupne začína spomínať v rímskej literatúre. Písal o ňom napríklad Strabón (64/63 pr. Kr. – cca 24 po Kr.) v XVI. knihe veľkého diela Geografica. Strabón zmieňuje tri hlavné oblasti produkcie skla, a síce Sýro-Palestínu, Egypt (región Alexandrie) a Itáliu. Spomína aj Sidon a okolie ako miesto vhodného zdroju kvalitného piesku pre sklárov. Plínius Starší v XXXI. knihe diela Naturalis Historia informuje aj o sóde a trone.⁷³ Lokalitu, ktorej Plínius pripísal vznik skla, pravdepodobne opísal aj Jozef Flavius (* 37/38 po Kr.) v diele Židovská vojna. Píše, že pri malej rieke Belus sa nachádza prehĺbené a okrúhle miesto, z ktorého vytryskuje sklovitý piesok. Tento piesok námorníci prichádzajúci na lodiach vyberú, ale následne sa miesto ním opäť naplní. Obyčajný piesok, ktorý sem vietor vnáša sa na mieste mení, podľa Flaviana, v sklovitú hmotu.⁷⁴

Tacitus (cca 56 – cca 120) v diele Historiae taktiež píše o rieke Belus v súvislosti s miestnym pobrežným pieskom a výrobou skla. Uvádza, že „*rieka Namán* (t. j. Belus – pozn. O.Š.) *sa vlieva do Júdskeho mora, okolo jeho ústia sa ťaží piesok, ktorý dáva sklo, ak ho roztopíme so sódou.*“⁷⁵ Ďalším rímskym autorom, ktorý písal o skle, i keď z inej perspektívy, bol Petronius († 66 po Kr.).⁷⁶ Jeho román

⁶³ TRIANTAFYLIDIS, Pavlos. Classical and hellenistic glass workshops from Rhodes, In FOY, Danièle – NENNA, Marie-Dominique (eds.). *Echanges et Commerce du Verre dans le Monde Antique (Actes du colloque de l'AFAV, Aix-en-Provence et Marseille, 7-9 juin 2001)*. Montagnac: Éditions Mergoïl, 2003, s. 131.

⁶⁴ TRIANTAFYLIDIS, ref. 63, s. 132, 134-136; HENDERSON, ref. 1, s. 214-215; Podobne i v hrobových inventároch na Cypre a Lesbe sa našlo sklo. BRAUNOVÁ, ref. 6, s. 4.

⁶⁵ HENDERSON, ref. 1, s. 215-222.

⁶⁶ Porovnaj napríklad VONDRUŠKA, ref. 20, s. 82.

⁶⁷ ŽILÁK – HLODÁK, ref. 10, s. 6; FRICKÝ, Alexander. Zaniknuté sklárne v okolí Bardejova. In *Nové obzory*, 1966, roč. 8, s. 121; GROSSMANN, Richard A. *Ancient glass. A guide to a yale collection*. New Haven: Yale University Art Gallery, 2002, s. 10.

⁶⁸ Táto technika vznikla v polovici 1. storočia pr. Kr. v pobrežných oblastiach Sýrie-Fenície-Palestíny. PRIOR, ref. 18, s. 15; VONDRUŠKA, ref. 20, s. 82; VÁVRA, ref. 6, s. 24-25.

⁶⁹ GASPER, ref. 8, s. 29-31.

⁷⁰ TRENTINELLA, Rosemarie. Roman glass. In Heilbrunn timeline of art history [on-line]. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2003. Dostupné na internete: <https://www.metmuseum.org/toah/hd/rgls/hd_rgls.htm> [cit. 1. 11. 2018].

⁷¹ Dňa 20. apríla 2018 na tému „Účelnosť alebo dizajn? Úžitkové umenie starých Egypťanov“ prednášala egyptologička Ľubica Hudáková v Múzeu mesta Bratislavy v rámci cyklu prednášok *Výpravy do starovekého Egypta*. Z jej tvorby pozri napríklad HUDÁKOVÁ, Ľubica. *The representations of women in the Middle Kingdom: tombs of the officials – studies in content, iconography and status (dizertačná práca)*. Viedeň: Universität Wien, 2013.

⁷² GROSSMANN, ref. 67, s. 22; PRIOR, ref. 18, s. 13, 15-16, 25; HENDERSON, ref. 1, s. 251.

⁷³ Názov minerálu trona pochádza od slova natron, ktoré sa používa v angličtine. Pre viac informácií a súvislostí nahliadni JACKSON, Caroline – PAYNTER Sarah – NENNA M.-D. – DEGRYSE, Patrick. Glassmaking using natron from el-Barnugi (Egypt); Pliny and the Roman glass industry. In *Archaeological and Anthropological Sciences*, 2018, roč. 10, č. 5, s. 1179-1191.

⁷⁴ Joseph. Bell. Iud. 2.10.189-191.

⁷⁵ Tac. hist. 5.7.

⁷⁶ PRIOR, ref. 18, s. 16; HENDERSON, ref. 1, s. 251.

Satirikon obsahuje príbeh o nerozbitnom sklenenom pohári. Jedna z postáv diela konštatuje, že ak by bolo sklo nerozbitné, tak by ho ľudia mali radšej ako zlato. A dodáva, že momentálne je lacné.⁷⁷

Sklárske remeslo sa rozšírilo do provincií na sever od Álp, kde založili Rimania nové sklárske dielne.⁷⁸ Významným centrom sklárstva sa stala Colonia Claudia Ara Agrippinensium (dnešný Kolín nad Rýnom).⁷⁹ Jedinečnému svetu stredovekých a novovekých európskych sklárov a ich rodín sa vďaka historickým alebo archeologickým výskumom možno priblížiť.⁸⁰ Na druhej strane život a svet starovekých sklárov, respektíve sklárskych komunít (konkrétne v období pred naším letopočtom) ostáva zahmlený, ba takmer neznámy.⁸¹ Ich charakter, predpokladajúc, bol diametrálne odlišný. Poznanie o sklárskej produkcii na starovekom Východe sa v budúcnosti môže viac objasniť a rozšíriť na základe nových archeologických výskumov a nálezov.

(Recenzoval: Mgr. Marek Tobolka, PhD.)

⁷⁷ Petron. 50-51.

⁷⁸ O nálezoch rímskeho skla v Anglicku pozri napríklad CHARLESTON, R. J. *English Glass and the glass used in England, c.400-1940*. Londýn: George Allen & Unwin, 1984, s. 1-3; PRICE, Jennifer. Roman glass production in Western Europe. In NENNA, Marie-Dominique (ed.). *La Route du verre. Ateliers primaires et secondaires du second millénaire av. J.-C. au Moyen Âge*. Lyon: Maison de l'Orient méditerranéen, 2000, s. 123-124.

⁷⁹ Okrem Kolína nad Rýnom sa výroba skla doložila aj v Avenches (Švajčiarsko) či v Remeši (Francúzsko). Nálezy boli datované do 1. storočia po Kr. HENDERSON, ref. 1, s. 228; PRIOR, ref. 18, s. 201-208; Sklárske dielne z 1. až 3. storočia po Kr. sú doložené taktiež na lokalitách: Bonn (Nemecko), Nijmegen (Holandsko), Amiens (Francúzsko), Bavay (Francúzsko, département Nord), Aspelt (Luxembursko), Liberchies (Belgicko), Augsburg (Nemecko) a iné. Viac vid' v GRÜNEWALD, Martin – HARTMANN, Sonngard. Glass workshops in northern Gaul and the Rhineland in the first millennium AD as a hints of changing land use. In KELLER, Daniel – PRICE, Jennifer – Jackson, Caroline (eds.). *Neighbours and successors of Rome*. Oxford; Philadelphia: Oxbow Books, 2014, s. 50-51; Informácie k trom archeologickým lokalitám v Kolíne nad Rýnom a jednej v Augsburgu, na ktorých archeológovia objavili sklárske pece spracoval KURZMANN, Peter. *Technologie des mittelalterlichen Glases* (dizertačná práca). Tübingen: Eberhard Karls Universität Tübingen, 2003, s. 52-59.

⁸⁰ Porovnaj napríklad ŠÁLY, Ondrej. Dejiny sklárstva na panstvách Weitra a Reichenau am Freiwald do roku 1800. In HASAROVÁ, Zuzana – PALÁRIK, Miroslav (eds.). *Vox discipuli historiae VI*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2018, s. 236-240.

⁸¹ Zaujímavé (nové) poznatky o kartáginskem skle prináša SIU, I. – HENDERSON, J. – FABER, E. The Production and Circulation of Carthaginian Glass Under the Rule of the Romans and the Vandals (Fourth to Sixth Century ad): A Chemical Investigation. In *Archeometry*, 2017, roč. 59, č. 2, s. 255-273; Pre zaujímavosť a v súvislosti so sklom z doby železnej z územia dnešného Slovenska pozri CONTE, Sonia – ARLETTI, Rossella – HENDERSON, Julian – DEGRYSE, Patrick – BLOMME, Annelore. Different glassmaking technologies in the production of Iron Age black glass from Italy and Slovakia. In *Archaeological and Anthropological Sciences*, 2018, roč. 10, č. 3, s. 503-521; K dejinám rímskeho skla na Pyrenejskom polostrove pozri napríklad VELO GALA, Almudena. Roman Window Glass in Hispania Baetica: A Compositional Study. In *Glass News*, 2017, č. 42, s. 11-12; K nálezom rímskeho skla na území súčasného Chorvátska nahliadni TOPIĆ, Nikolina. Glass of the Roman Colony of Epidaurum. Archeological Excavations in Cavtat near Dubrovnik, Croatia. In *Glass News*, 2018, č. 44, s. 9-11; DEGRYSE, Patrick. (ed.). *Glass Making in the Greco-Roman World*. Leuven: Leuven University Press, 2014, 189 s.; BABALOLA, Abidemi Babatunde. Primary Glass Production in early Ile-Ife, Southwest Nigeria, ca. 1000-1500 AD. In *Glass News*, 2018, č. 43, s. 11, 13-14.

DIVIACKOVCI NA VYŠEHRADE

Michal Šimurka

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Diviackovci patrili v stredoveku k najvplyvnejším rodom na území Hornej Nitry. Patrila im najmä oblasť Vyšehradu a jeho okolia a územie na hornom toku Nitrice.¹ Cieľom tejto štúdie je popísať význam Vyšehradu v rukách Diviackovcov v 13. storočí, pomocou známych prameňov a literatúry určiť konkrétnych vlastníkov hradu v tomto období, hlavne v 2. polovici 13. storočia, kedy nie sú niektorí vlastníci s istotou určení.

Rodu sa v slovenskej historiografii venoval najmä J. Lukačka, ktorý v roku 1992 spracoval osídlenie ich domény Vyšehradu. V roku 1994 sa sústredil na celkové majetky Diviackovcov v stredovekom Uhorsku, kedy okrem Vyšehradu spracoval aj majetky v údolí Nitrice a južnejších častiach Slovenska.

Okrem J. Lukačku sú veľkým prínosom pri skúmaní Vyšehradu aj práce M. Remiášovej, ktorá tu v rokoch 1970 – 1979 vykonávala extenzívny archeologický výskum. Ďalší archeologický výskum pod vedením M. Horňáka v rokoch 2015 – 2017 priniesol nové poznatky o hrade. Práca J. Beňku z roku 1996 sa zameriava na dejiny Turca a pomáha nám pri skúmaní turčianskej časti vyšehradskej domény.

Stredovekými rodmi v Uhorsku sa zaoberal aj maďarský historik P. Engel, ktorého vypracované rodokmene rodu Diviackovcov pomáhajú pri určovaní majiteľov hradu.

Diviackovci na svoje majetky nevlastnili donačnú listinu, z čoho vyplýva, že tieto majetky vlastnili predkovia rodu ešte pred tým, ako sa táto oblasť včlenila do Uhorska ako takého. Podľa J. Lukačku je pôvod Diviackovcov v rode Hunt-Poznanovcov, z ktorých sa vyčlenili ako samostatná vetva. Tento pôvod vysvetľuje podobnou delbou majetkov nielen na Hornej Nitre, ale aj v hradnianskom arcidiakonáte a v okolí Bíne.²

Diviackovci sa pravdepodobne osamostatnili v druhej polovici 12. storočia, kedy tiež do dedičného vlastníctva získali Vyšehrad.³ Ako svoje sídlo ho však nevyužívali dlho, pretože už koncom 12. storočia začal význam Vyšehradu upadať a jeho majitelia sa presunuli do Diviak nad Nitriciou. Je neisté, či už išlo o jasne vyčlenený rod, keďže J. Lukačka hovorí o „predkoch Diviackych“.⁴ Blažej z Diviak je najstarší známy predok rodu Diviackovcov. On alebo jeho otec tento rod pravdepodobne založil. Od Blažeja a jeho brata, ktorého meno nepoznáme, dokážeme odvodiť každého ďalšieho člena rodu.⁵

VYŠEHRAD

Vyšehrad sa nachádza na strategickej polohe, ktorá umožňovala kontrolovať dôležitú obchodnú cestu z Ponitria do Turca a ďalej do Poľska. Priamo pod hradom sa nachádza sedlo, ležiace v nadmorskej výške 570 m, ktorým táto cesta prechádzala.⁶ Išlo o tzv. Jantárovú cestu. M. Mišík zastával

¹ LUKAČKA, Ján. Majetky a spoločenské postavenie Diviackovcov v stredovekom Uhorsku. In *Historický časopis*, 1994, roč. 42, č. 4, s. 625.

² LUKAČKA, Ján, ref. 1, s. 626-627.

³ LUKAČKA, Ján. Stredoveké osídlenie diviackovskej domény Vyšehradu, In *Horná Nitra – Vlastivedný zborník 15*, Prievidza, 1992, s. 44.

⁴ LUKAČKA, Ján, ref. 1, s. 625.

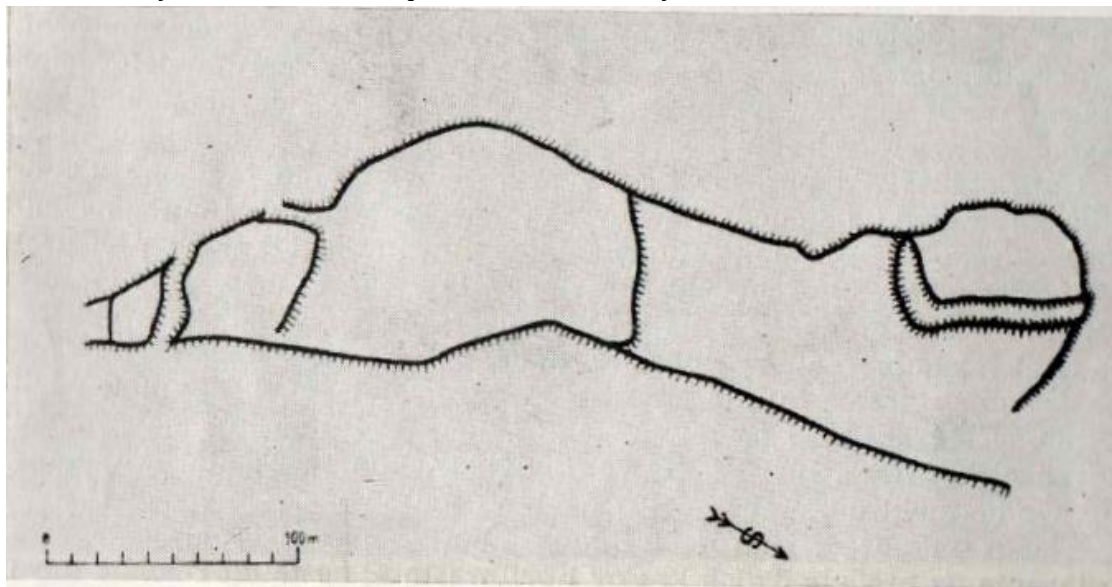
⁵ LUKAČKA, Ján, ref. 1, s. 627.

⁶ BÓNA, Martin – PLAČEK, Miroslav. *Encyklopédia slovenských hradov*, Bratislava: Slovart, 2007, s. 327.

názor, že Vyšehrad fungoval ako kmeňové centrum slovanského obyvateľstva v tejto oblasti.⁷ J. Lukačka však túto domnienku označuje za nepravdepodobnú. Prikláňa sa skôr k názoru, že úlohou Vyšehradu bolo fungovať ako významná pohraničná pevnosť a strážiť Jantárovú cestu.⁸

Archeologický výskum M. Remiášovej na Vyšehrade ukázal, že hradisko má svoj pôvod na rozmedzí doby bronzovej a železnej. Dokázal aj slovanské osídlenie v období Veľkej Moravy, osídlenie v stredoveku v 12. – 15. storočí. M. Remiášová konštatuje, že poslední obyvatelia neopustili Vyšehrad dobrovoľne. Vysvetľuje to množstvom roztrúsených mincí po celom areáli hradiska.⁹

Stručný náčrt valového opevnenia hradiska Vyšehrad, kreslila M. Remiášová

REMIÁŠOVÁ, M.: Hradisko Vyšehrad, In *Horná Nitra – Vlastivedný zborník 9*, Prievidza, 1980.

MAJETKOVÁ DOMÉNA VYŠEHRADU

Zo začiatku siahala hranica vyšehradských majetkov Diviackovcov na turčianskej strane po Slovenské Pravno, Kaľamenovú a Hornú Štubňu. Na nitrianskej strane siahala minimálne po Nedožery, Poluvsie a Chvojnicu. J. Lukačka považuje za oporu tohto tvrdenia fakt, že na nitrianskej aj turčianskej strane je doložená existencia názvu sídla Pravno (alebo Pravenec), ktorý sa podľa neho vyskytuje výlučne vo vyšehradskej majetkovej doméne.¹⁰

Doména Vyšehradu prvýkrát stratila majetky v období vyčlenenia Diviackovcov spod Hunt-Poznanovcov. Vyšehrad vtedy stratil chotár Nitrianskeho Pravna, čo spôsobilo stratu spojenia týchto majetkov s majetkami Diviackovcov v údolí Nitrice.¹¹

Na začiatku vlády Bela IV. sa udiala druhá strata na majetkoch Vyšehradu. Kráľ medzi rokmi 1235 – 1240 odobral Diviackovcom takmer všetky majetky na turčianskej strane. Belo IV. vykonával revíziu majetkov a pomocou delegovaných sudcov odoberal neprávne majetky šľachtických rodov. Tieto

⁷ MIŠÍK, Mikuláš. Osídlenie Hornej Nitry, In *Historický zborník kraja II*, Banská Bystrica, 1965, s. 6.

⁸ LUKAČKA, ref. 3, s. 43.

⁹ REMIÁŠOVÁ, Marta. Hradisko Vyšehrad, In *Horná Nitra – Vlastivedný zborník 9*, Prievidza, 1980, s. 13-29.

¹⁰ LUKAČKA, ref. 3, s. 44.

¹¹ LUKAČKA, ref. 3, s. 45.

majetky potom vracal kráľovskej korune.¹² Toto sa však nestalo v prípade vyšehradských majetkov Diviackovcov v Turci. Panovník bol pravdepodobne k tomuto kroku dotlačený, aby potom mohol majetky rozdať drobným servientom.¹³ Jedným z nich bol aj istý Rečko, ktorý, podľa J. Beňku, dostal dedinu Dubové. Belo IV. tak chcel Rečka odmeniť za verné služby vo vojnových výpravách.¹⁴ Rečko mal aj brata Krupca, s ktorým spoločne vlastnili dedinu Turiec, vtedy známa ako Mezevház.¹⁵ Okrem Dubového získal Rečko podľa H. Žažovej a M. Samuela po Diviackovcoch aj dedinu Socovce, ktorú vlastnil do roku 1272.¹⁶

Belo IV. však tieto majetky odobral s príslubom náhrady. Toto svedčí o právoplatnosti vlastníctva Diviackovcov. Náhradu Belo IV. ale nikdy nezrealizoval. Až jeho vnuk Ladislav IV. v roku 1277 vydal listinu, v ktorej Barleovi z Diviak daroval Lieskovec a iné majetky v Turci, ako náhradu za odobratý majetok a za verné služby. J. Lukačka z tejto listiny vychádza aj pri ohraničení doby konfiškácie turčianskych majetkov. Lieskovec totiž v roku 1240 kráľ prideliť inému majiteľovi. Ku konfiškácii muselo teda dôjsť niekedy pred týmto rokom.¹⁷

J. Lukačka poznamenal predpoklady niektorých historikov, že medzi odobratými majetkami bol aj Vyšehrad. Túto hypotézu vo svojej správe z archeologického výskumu spomenula aj M. Remiášová.¹⁸ J. Lukačka tento predpoklad popiera. Tvrdí, že Vyšehrad zostal vo vlastníctve Diviackovcov. Jeho význam výrazne poklesol, slúžil iba ako občasné refúgium. V druhej polovici 13. storočia sa v prameňoch spomína iba ako „zem Vyšehrad“, alebo „les Vyšehrad“. ¹⁹ Môžeme sa teda domnievať, že ho majitelia prestali vnímať ako plnohodnotný hrad. Videli ho ako ruinu, opustené obydlie, prinajlepšom ako miesto úkrytu a útočiska pred prípadným útokom. Hrad však v tomto období neprestali úplne využívať, potvrdzujú to archeologické nálezy M. Remiášovej. Ide hlavne o hlinené výrobky. M. Remiášová porovnáva výrobky z 12. – 13. storočia s výrobkami z obdobia 14. – 15. storočia. Nálezy z obdobia 12. – 13. storočia sú podľa nej pomerne zle vypálené v porovnaní s mladšími nálezmi.²⁰

VLASTNÍCI HRADU V 13. STOROČÍ

Blažej z Diviak mal príbuzného, ktorého meno nepoznáme. Tento neznámy Diviacky pravdepodobne vlastnil celú doménu Vyšehradu. Jeho synovia Akur, Folkmar a Budimír si tento majetok potom medzi sebou rozdelili v polovici 13. storočia, tzn. približne v rovnakom čase, kedy im Belo IV. odobral majetky v Turci. Južnú časť (dnešný Pravenec) dostal Folkmar, strednú časť (dnešnú Solku) dostal Budimír a severnú časť (dnešné Vyšehradné) dostal Akur. J. Lukačka nespomína, či mali bratia samotný Vyšehrad v spoločnom vlastníctve, alebo pripadol jednému z nich.²¹

Vieme, že v roku 1299 sa sťažovali Barlev a Jaroslav z Diviak kráľovi na Matúša Čáka, ktorý im vraj neprávom odňal Vyšehrad.²² Predpokladáme teda, že Barlev a Jaroslav dovtedy Vyšehrad vlastnili.

¹² LUKAČKA, ref. 1, s. 628.

¹³ LUKAČKA, ref. 3, s. 45.

¹⁴ BEŇKO, Ján. *Starý Turiec*, Martin: Osveta, 1996 s. 85.

¹⁵ BEŇKO, ref. 14, s. 84.

¹⁶ SAMUEL, Marián – ŽAŽOVÁ, Henrieta. Kostol narodenia Panny Márie v Socovciach : (Výsledky archeologického a archívneho výskumu), In *Archaeologia historica*, 2015, roč. 37, č. 2, Brno: Masarykova univerzita, s. 580.

¹⁷ LUKAČKA, ref. 3, s. 45.

¹⁸ REMIÁŠOVÁ, ref. 9, s. 29.

¹⁹ LUKAČKA, ref. 3, s. 45.

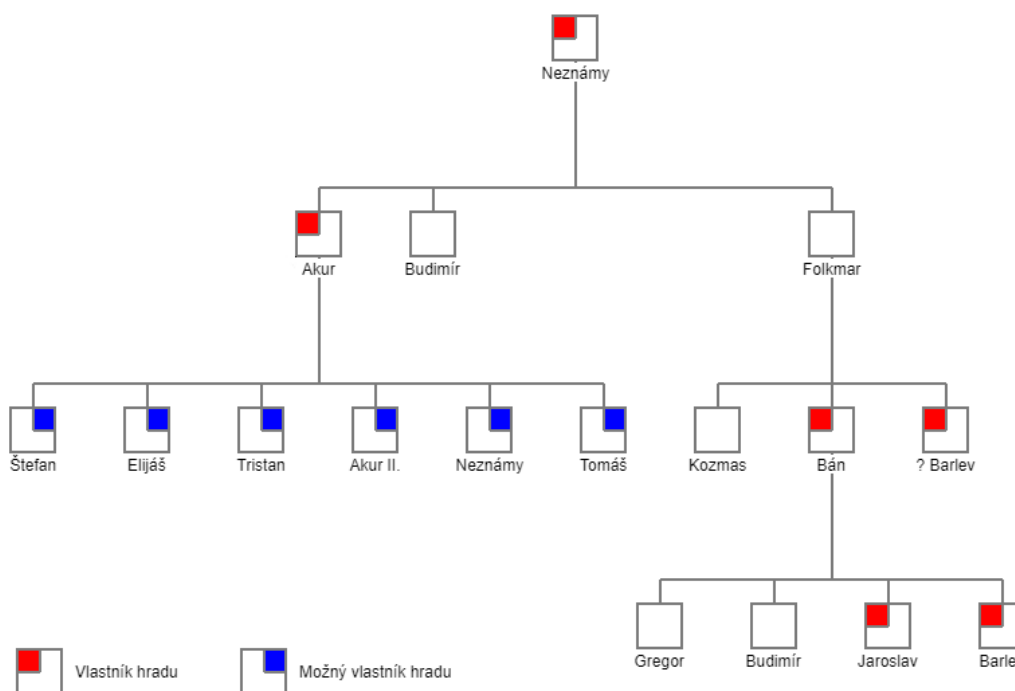
²⁰ REMIÁŠOVÁ, Marta. Vyšehrad ako feudálne sídlo. In *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia I.*, Bratislava: AEP, 1998, s. 80.

²¹ LUKAČKA, ref. 1, s. 628.

²² LUKAČKA, ref. 3, s. 45.

Obaja bratia boli synovia Bána z Diviak,²³ po ktorom museli majetok zdediť. Bán a jeho brat Barlev získali Vyšehrad ako zálohu od potomkov Akura. Vo svojich rodokmeňových prácach uvádzajú J. Lukačka a P. Engel ako jeho potomkov Štefana, Eliáša, Akura II., Tomáša, Tristana a jedného neznámeho potomka.²⁴ Tí nedokázali svoju pôžičku splácať, a tak Vyšehrad prešiel do vlastníctva Bána a Barlea.²⁵ Z týchto poznatkov môžeme konštatovať, že pri internom delení Vyšehradskej domény medzi Akura, Folkmara a Budimíra, pripadol Akurovi spoločne so severnou časťou vyšehradskej domény aj samotný hrad.

Prvý „známy“ vlastník Vyšehradu v 13. storočí bol teda pravdepodobne príbuzný Blažej z Diviak. Ten potom hrad zanechal svojim synom Akurovi, Budimírovi a Folkmarovi, ktorí si jeho doménu rozdelili a samotný Vyšehrad pripadol Akurovi. Akurovi synovia, nevieme presne ktorí z nich, neboli schopní splácať pôžičku synom Folkmara Barleovi a Bánovi, hrad tak pripadol im. Zaujímavé je, že P. Engel vo svojom rodokmeni rodu Diviackovcov vykresľuje ako synov Folkmara Kozmu a Bána, Barlea nespomína.²⁶ Barlev nefiguruje ani v rodokmeni najstarších Diviackovcov od J. Lukačku, ten naňho vo svojej práci ale priamo odkazuje.²⁷ Každopádne sú ďalšími známymi vlastníckmi Vyšehradu synovia Bána Barlev a Jaroslav (poprípade iba jeden z nich), ktorí ho v roku 1299 stratili v spore s Matúšom Čákom. Barlev a Jaroslav sa aj sťažovali kráľovi. Matúš Čák sa však ohradil so slovami, že mu Barlev hrad daroval dobrovoľne.²⁸

Genealogická tabuľka vlastníkov hradu z rodu Diviackovcov

²³ ENGEL, Pál. *Középkori magyar genealógia*. CD-ROM. Budapest : Arcanum, 2001, heslo Divék.

²⁴ LUKAČKA, ref. 1, s. 639. ENGEL, ref. 23.

²⁵ LUKAČKA, ref. 1, s. 628.

²⁶ ENGEL, ref. 23.

²⁷ LUKAČKA, ref. 1, s. 628, 639.

²⁸ LUKAČKA, ref. 3, s. 45.

KOSTOL PANNY MÁRIE NA VYŠEHRADE

Na Vyšehrade sa nachádza aj kostol zasvätený Panne Márii, doložený písomne z roku 1258. J. Lukačka vyslovil predpoklad, že sa tento kostol nachádza v okolí Vyšehradu, alebo priamo v areáli hradu. Opiera sa o pravosť listiny z roku 1258 a spochybňuje predpoklady, že ide o kostol v Prievidzi alebo v Socovciach.²⁹ Kostol na Vyšehrade objavila archeologická spoločnosť *Via Magna* pod vedením M. Horňáka vo výskume v rokoch 2015 – 2017. Výskum lokalizoval kostol na juhozápadnom svahu vrchu Vyšehrad. Stavba mala byť dvojloďová, išlo zrejme o pútnický chrám.³⁰ O archeologickom objekte sa vedelo už počas výskumu M. Remiášovej, ten ho ale bližšie neskúmal. M. Remiášová to však chápala ako dôkaz tvrdenia M. Lukačku o lokalizácii kostola.³¹

V roku 1258 odkázal Budimír z Diviak kostol „cirkvi Svätej Márie vo Vyšehrade“ konventu premonštrátov v Kláštore pod Znievom.³² M. Samuel a H. Žažová sa prikláňajú k názoru J. Beňku.³³ Podľa nich sa tento kostol nachádza v časti Socoviec – Svätá Mara.³⁴ Priklonili by sme sa k názoru J. Lukačku o tom, že sa tento kostol nachádza vo Vyšehrade. Tento názor potvrdzuje aj najnovší archeologický výskum M. Horňáka.

ZÁVER

Vyšehrad mal najdôležitejšiu úlohu ako hradisko a opevnený hrad najmä pred 13. storočím. Už od prvého známeho člena rodu Diviackovcov na začiatku 13. storočia začal význam Vyšehradu upadať. Rod o hrad prestal javiť záujem hlavne v polovici 13. storočia, po odobratí veľkej časti majetkov Belom IV. a sústredil sa skôr na svoje sídla v údolí Nitrice. Hrad tak začal chátrať a využíval sa iba ako občasné refúgium.

Hrad ale nezišiel do úpadku úplne, o čom svedčia archeologické nálezy a fakt, že sa na hrade nachádzal veľký a dôležitý kostol zasvätený Panne Márii. Svoj význam si hrad znovu získal na konci 13. a na začiatku 14. storočia, to už ale nebol v rukách Diviackovcov.

Táto práca vymenovala každého vlastníka Vyšehradu počas celého 13. storočia. Súčasný stav výskumu žiaľ nedovoľuje každého z týchto vlastníkov presne časovo vymedziť, k niektorým sa dokážeme dostať iba dedukčne, keďže nemáme k dispozícii presné informácie.

Hrad nakoniec v roku 1299 získal Matúš Čák Trenčiansky, proti vôli Barlea a Jaroslava z Diviak. Fakt, že sa v následnej žalobe Matúš Čák odmietol podriaďovať kráľovskej moci, naznačuje oslabenie moci a eventuálny pád Arpádovcov a vzrast moci oligarchie v nasledujúcich rokoch.

²⁹ LUKAČKA, ref. 3, s. 44.

³⁰ Novoobjavený románsky kostol na Vyšehrade. [online]. [cit. 2018-05-01]. Dostupné na webovej stránke: <http://apsida.sk/c/1322/novoobjaveny-romansky-kostol-na-vysehrade>

³¹ REMIÁŠOVÁ, ref. 20, s. 82.

³² SAMUEL – ŽAŽOVÁ, ref. 16, s. 578.

³³ BEŇKO, ref. 14, s. 57.

³⁴ SAMUEL – ŽAŽOVÁ, ref. 16, s. 580.

Zoznam použitej literatúry:

BEŇKO, Ján. *Starý Turiec*, Martin : Osveta, 1996. ISBN 80217036600.

BÓNA, Martin – PLAČEK, Miroslav. *Encyklopédia slovenských hradov*, Bratislava : Slovart, 2007. ISBN 9788080852870.

ENGEL, Pál. *Középkori magyar genealógia*. CD-ROM. Budapest : Arcanum, 2001, heslo Divék.

LUKAČKA, Ján. Majetky a spoločenské postavenie Diviackovcov v stredovekom Uhorsku. In: *Historický časopis*, roč. 42, č. 4, Bratislava : SAP, 1994. ISSN 00182575.

LUKAČKA, Ján. Stredoveké osídlenie diviackovskej domény Vyšehradu, In: *Horná Nitra – Vlastivedný zborník 15*, Prievidza, 1992. ISBN 8021703806.

MIŠÍK, Mikuláš. Osídlenie Hornej Nitry, In: *Historický zborník kraja II*, Banská Bystrica 1965.

REMIÁŠOVÁ, Marta. Hradisko Vyšehrad, In: *Horná Nitra – Vlastivedný zborník 9*, Prievidza, 1980.

REMIÁŠOVÁ, Marta. Vyšehrad ako feudálne sídlo, In: *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia I*, Bratislava : AEP, 1998. ISBN 8088880270.

SAMUEL, Marián – ŽAŽOVÁ, Henrieta. Kostol narodenia Panny Márie v Socovciach : (Výsledky archeologického a archívneho výskumu), In: *Archaeologia historica*, roč. 37, č. 2, Brno : Masarykova univerzita, 2015. ISSN 02315823.

Internetové zdroje:

Novoobjavený románsky kostol na Vyšehrade. [online]. [cit. 2018-05-01]. Dostupné na webovej stránke: <http://apsida.sk/c/1322/novoobjaveny-romansky-kostol-na-vysehrade>

(Recenzoval: Mgr. Patrik Kunec, PhD.)

PROBLEMATIKA MRAVNE VADNEJ MLÁDEŽE V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU

Bc. Viktória Rigová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Mládež – starostlivosť o ňu, jej postavenie v spoločnosti a problémy s ňou spojené nie vždy stoja v centre záujmu historikov. Slovenská historiografia jej doteraz nevenovala dostatočnú pozornosť, teda najmä ak ide o rozmedzie rokov 1918 až 1939 (1945). Úlohou tejto štúdie je priblížiť jednu špecifickú skupinu mládeže z medzivojnového obdobia – mládež *mravne vadnú* – a to na pozadí sociálnej starostlivosti v Československu. Primárnymi otázkami na začiatku výskumu boli: Koho si máme pod *mravne vadnou* mládežou predstaviť? Kto sa staral o túto mládež v období prvej Československej republiky? Ako vôbec vyzerala sociálna starostlivosť na Slovensku v danom období? Pre plastickejší obraz tohto typu mládeže je do textu zahrnutý Komenského ústav v Košiciach, ktorý predstavoval jediný výchovný ústav na slovenskom území pre jej umiestňovanie.

Na úvod je potrebné upozorniť, že aj napriek tomu, že dnes slovné spojenie mládež *mravne vadná* vyznieva značne pejoratívne, ide o odbornú terminológiu z oblasti pedopatológie (náuka o detských chorobách) z 1. polovice 20. rokov 20. storočia.¹ S termínom *mravne vadná* mládež sa stretávame do konca 2. svetovej vojny, kedy bolo toto slovné spojenie nahradené za mládež *ťažko vychovateľnú*.² Dnes sa označuje ako mládež problémová (tiež ako mládež s poruchami správania) a venuje sa jej špeciálna pedagogická disciplína – etopédia.³

Pri riešení problematiky *mravne vadnej* mládeže je dôležité uvedomiť si, že mládež nepredstavuje homogénny celok, ale je bohato diferencovaná a s rôznorodými špecifickými potrebami. V sledovanom období boli za *mravne vadné* považované osoby, u ktorých vývoj rozumu, mravnej citlivosti a vôle neprebíhal harmonicky, ale mal *úchylný* priebeh. Išlo o osoby s abnormálnou psychickou štruktúrou, deprimované, jedincov, ktorí sa vyznačovali rozumovou zaostalosťou, nezodpovednosťou, protispoločenským správaním, ale aj telesnou schátralosťou. Dôležité bolo túto mládež podrobiť vhodnej výchove, ktorej primárnou úlohou malo byť vzdelávanie v oblasti mravnej citlivosti, vzbudiť tak u jedincov pochopenie pre sociálne hodnoty a ujasňovať ich pomýlené mravné, sociálne a vecné predstavy. Výchova takýchto jedincov mala prebiehať v ústavoch. Ako liečebno-výchovné nástroje sa mali využívať prostriedky z oblasti výchovy normálnej mládeže, ale aj z oblasti psychopatológie, kriminálnej psychológie, psychiatrie, hygieny či sociológie. Správne predstavy mali byť upevňované mravoučným poučovaním či rozprávaním vhodných príkladov zo života.⁴

¹ V medzivojnovom období sa stretávame aj s označením *úchylná mládež*, pričom vychádzalo periodikum s rovnomeným názvom. Používali sa aj tieto výrazy: mládež mravne spustnutá, ohrozená, zaťažená, previnilá či delikventná. Z tohto dôvodu je potrebné na úvod upozorniť, že ešte na začiatku 20. storočia nebola terminológia ustálená a jednotná. Bližšie pozri KALIBÁN, Václav. *Obtížne vychovatelná mládež*. Praha: Univerzita Karlova, 1969, s. 94.

² Mládež *ťažko vychovateľná* (v češtine *obtížně vychovatelná*) bola v povojnovom období klasifikovaná ako skupina problémovej, neurotickej, psychopatickej, psychotickej a delikventnej mládeže. KALIBÁN, ref. 1, s. 14.

³ Definícia etopédie – z gréčtiny ethos = mrav/zvyk, paideia = výchova; je to samostatná disciplína špeciálnej pedagogiky, ktorá sa zaoberá edukáciou, reedukáciou a skúmaním edukácie jedincov s poruchami emócií a chovania. Okrem toho skúma morálne formovanie osobnosti mravne narušeného jedinca, etymológiu mravnej narušenosti, prevenciu či terminologické otázky odboru. HOFERKOVÁ, Stanislava. *Úvod do etopedie*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2014, s. 10–11.

⁴ ZIKMUND, Alois. *Mládež mravně vadná*. Praha: Spolek učitelů a přátel dětí mravně vadných, 1930, s. 5–8. Pozri tiež MOUCHA, Zdeněk. *Alois Zikmund – život, dílo a pedagogický odkaz zakladatele české sociální pedagogiky*. s. 38 49. Dostupné na internete

Z hľadiska duševného boli podľa vtedajších odborníkov predstavy o živote *mravne vadnej* mládeže považované za nedokonalé, alebo pod vplyvom nesprávnej výchovy falošné. Jedným zo signifikantných znakov tejto mládeže bola slabosť vôle. Mládež bola ľahko ovplyvniteľná napríklad nevhodným rodinným prostredím, rovesníkmi, či si nedokázala osvojiť správne mravné, sociálne a spoločenské normy. Príčin, kvôli ktorým sa mládež v medzivojnovom období stávala *mravne vadbou*, bolo niekoľko. Podstatné bolo vyšetriť, prečo vlastne došlo k mravnému poklesnutiu. V 20. a 30. rokoch 20. storočia odborníci rozlišovali tri druhy príčin: vnútorné (endogénne), vonkajšie (exogénne) a zlý vývoj charakteru. Medzi vnútorné príčiny boli zaradené aj choroby, ako napríklad tuberkulóza, epilepsia či alkoholizmus.⁵ Ten spôsoboval škody nielen telesné, ale aj duševné. Navyše, zasahoval celú rodinu.⁶ V neposlednom rade bolo príčinou mravnej spustnutosti nezdravé rodinné prostredie, pod vplyvom ktorého sa dieťa stávalo antisociálnym a *vadným*.⁷

Pedagóg Václav Kalibán sa v roku 1969 vyjadril veľmi nadčasovo o formovaní a ovplyvnení mládeže. Píše o poznamenaní psychického profilu každej novej generácie pod vplyvom historického vývoja. Presnejšie vyjadrené: „*Mládež je zrkadlom, ktoré odráža sociálnu skutočnosť*“.⁸ Skvelým príkladom sú práve deti a mládež po skončení tzv. veľkej vojny. Nezaopatrená mládež, túlajúca sa, delikventná, ale aj *mravne vadbá*, bola jedným z problémov, ktoré musela ČSR po svojom vzniku riešiť.

Vznik Československa v októbri 1918 je spätý s pozitívnymi emóciami – predovšetkým s ukončením prvého svetového konfliktu, no zároveň predstavuje zavŕšenie snáh českých a slovenských politických predstaviteľov o vytvorenie samostatného štátu. Mnohé historické výskumy však upozornili na viaceré problémy a komplikácie, ktorým musel nový štát v strede Európy čeliť. Popri politicko-teritoriálnych otázkach zabezpečenia územnej celistvosti, bezpečnosti a v bojoch s Maďarskom sa vyskytovali aj mnohé iné. Z hľadiska sociálnej politiky možno rozpätie rokov 1914 – 1938 rozdeliť do piatich fáz, pričom bezprostredné dva roky po skončení svetového konfliktu označujeme aj ako obdobie národnej revolúcie či ako národno-revolučnú diktatúru. Počas rokov 1918 až 1920 bolo primárnou úlohou vyrovnanie sa ako s hospodárskymi, tak aj sociálnymi dopadmi 1. svetovej vojny. Príznačné boli zásahy verejnej moci do súkromného sektora, ale tiež uplatňovanie núdzových opatrení, ktoré boli financované zo štátneho rozpočtu s úlohou znižovať radikalizmus medzi obyvateľstvom.⁹

Medzi najdôležitejšie sociálno-politické problémy v tomto období patrilo zabezpečenie vojnových poškodených, nezamestnanosť a bytová otázka.¹⁰ Starostlivosť o deti a mládež patrila skôr medzi priority Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy, ktoré kooperovalo s novovzniknutým Ministerstvom sociálnej starostlivosti. Napriek tomu sa však v Národnom zhromaždení objavovali výroky o potrebe zlepšiť starostlivosť o deti.¹¹ Príkladom tiež môžu byť články z periodika *Péče o mládež*, v ktorých na začiatku 20. rokov zaznamenávame kritiku situácie okolo mládeže. Jozef Smrčka sa v jednom zo svojich článkov v roku 1923 vyjadril: „*Dúfali sme (...) že i pre našu mládež, naše sirotky nastane nový, lepší život v slobodnej vlasti. Očakávali sme veľký čin hodný národa Komenského. Bohužiaľ pre samé iné starosti oslobodený národ nejako zabudol na svoje sirotky, na svoju mládež...*“¹²

Na starostlivosť o mládež reflektoval aj český populačný teoretik Karl Andrlé. Československá populačná politika mala podľa neho predstavovať jeden zo znakov rozchodu s minulosťou. Andrlé vypracoval plán 14-tich bodov, medzi ktorými sa nachádzali aj pre našu tému dôležité – starostlivosť

<http://dspace.specpeda.cz/bitstream/handle/0/1307/3849.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

⁵„*Notorický alkoholik stráca súdnosť, prebúdzajú sa v ňom i nízke pudy živočíšne, až nie je schopný udržať sa na uzde, a tak tvorí sa v duši jeho pôda i pre najťažšie zločiny*“. ZIKMUND, ref. 4, s. 25.

⁶ ZIKMUND, ref. 4, s. 8-19, 24.

⁷*Soupis zařízení sociální péče o mládež v republice československé*. Praha: Ministerstvo sociální péče, 1925, s. 24.

⁸KALIBÁN, ref. 1, s. 9.

⁹RÁKOSNÍK, Jakub – TOMEŠ, Igor et al. *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918 – 1992*. Praha: Auditorium, 2012, s. 82.

¹⁰FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan. *Slovensko v 20. storočí (3. zväzok). V medzivojnovom Československu : 1918 – 1939*. Bratislava: Veda, 2012, s. 114-115.

¹¹FALISOVÁ, Anna. Odvrátená stránka života mládeže v medzivojnovom období. In ROGULOVÁ, Jaroslava (ed.). *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009, s. 175.

¹²SMRČKA, Josef. Úhor. In *Péče o mládež*, 1923, roč. II, č. 1, s. 1-2.

o chudobnú mládež, opatrenia proti spustnutiu mládeže, či rozvoj mravnej výchovy. Nie všetky z jeho prezentovaných bodov sa podarilo naplniť.¹³

Popri *mravne vadnej* mládeži sa po skončení 1. svetovej vojny vyskytovala ďalšia problematická skupina – mladiství delikventi.¹⁴ Stúpajúca kriminalita mládeže bola skutočne akútnym problémom. Svedčia o tom aj archívne dokumenty. V roku 1921 odborný radca Ministerstva spravodlivosti upozornil na „*pokles mravného cítenia vo vojne a zanedbanú výchovu mládeže pre neprítomnosť alebo zamestnanosť rodičov*“. Podľa neho zločinnosť mládeže dosiahla taký stupeň, že sa stala hrozbou pre budúcnosť národa.¹⁵

Častým zločinom, ktorého sa mládež dopúšťala, bola krádež, čo nám dokladajú aj záznamy odôvodnení prijatia chovancov do Komenského ústavu.¹⁶ Historik Jozef Vicen uvádza, že kriminalita bola najvyššia v roku 1922, potom zaznamenávame pokles a od roku 1925 opätovný nárast. Vysoká kriminalita v roku 1922 bola s najväčšou pravdepodobnosťou dôsledkom povojnovej hospodárskej krízy. Ďalším typickým prejavom zlého zabezpečenia, výchovy a rodinného prostredia mládeže bolo tuláctvo a žobranie. Stávalo sa, že rodina ako taká viedla tulácky život, či samotní rodičia posielali dieťa žobrať, aby tak mali na vyžitie.¹⁷

Je potrebné tiež pripomenúť, že v čase vzniku ČSR na Slovensku neexistoval systém starostlivosti o mládež. Tá prebiehala spravidla nekoordinovane prostredníctvom dobrovoľnej činnosti jednotlivcov či spolkov. Navyše, išlo o maďarské spolky. A aj keď novovzniknutý štát recipoval sociálnu legislatívu z Rakúsko-Uhorska, situácia po roku 1918 si vyžadovala nové a najmä systematické opatrenia.¹⁸

Tak sa aj stalo a už v roku 1919 bol na základe vládneho nariadenia č. 6866/1919 zriadený *Inštruktorát sociálnej starostlivosti o mládež* so sídlom v Bratislave. Podriadený bol pražskému centru. Po tom, ako boli v januári roku 1920 likvidované štátne referáty, fungoval tento úrad samostatnejšie a s názvom *Úrad inšpektora ministerstva sociálnej pečlivosti pre odbor pečlivosti o mládež*. Jeho primárnou funkciou bolo pestovať, rozširovať a prehĺbovať záujem, ale tiež pochopenie pre sociálnu starostlivosť o mládež v rámci celej slovenskej spoločnosti.¹⁹ Následne v roku 1924 vzniklo *Zemské ústredie pečlivosti o mládež*,²⁰ ktoré však nevzišlo z činnosti inštruktorátu. Totiž po vzniku ČSR prevzal starostlivosť o deti a mládež na slovenskom území predovšetkým Československý červený kríž, organizujúci najmä stravovacie akcie. Tomu v činnosti dopomáhali ženské spolky ako dámsky spolok *Bratislava, Živena, Ymca* a *Ywka*. Práve táto spolupráca vytvorila základy pre zemskú starostlivosť o mládež na Slovensku, ktorá vznikla v spomínanom roku 1924. Neskôr bola doplnená o sieť *Okresných*

¹³ Zoznam všetkých 14 bodov: 1. Ochrana žien v priemysle, 2. Starostlivosť o kojencov, 3. Starostlivosť o chudobnú mládež, 4. Ochrana nemanželských detí, 5. Rozvoj mravnej výchovy, 6. Opatrenia proti spustnutiu mládeže, 7. Bytová politika v smere k zdravému bývaniu, 8. Vnútoraná kolonizácia, 9. Boj proti nákazlivým chorobám, 10. Zdravotné opatrenia proti všeobecnej úmrtnosti, 11. Zavedenie zdravotných vysvedčení pred sobášom, 12. Boj proti alkoholizmu, 13. Odstránenie prekážok sobášu, 14. Zavedenie daňovej sústavy uľahčujúcej situáciu rodinám s deťmi. RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka. *Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918 – 1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 18-19.

¹⁴ FALISOVÁ, ref. 11, s. 175.

¹⁵ Národný archív Českej republiky (ďalej NA ČR), fond (ďalej f.) Ministerstva spravodlivosti (ďalej MS), škatuľa (ďalej šk.) 1896, Zákon o trestním soudnictví nad mládeží, Odůvodnění.

¹⁶ Pozri napríklad NA ČR, f. MS, šk. 1259, Výkaz o přibylých a ubylých chovanců v měsíci prosinec 1926. Štátny archív Trnava (ďalej ŠA Trnava), fond Komenského polepšovňa mladistvých v Košiciach a v Hlohovci (ďalej f. KPM), škatuľa (ďalej šk.) 3, Výkaz o přibylých a ubylých chovanců v měsíci dubnu 1924.

¹⁷ VICEN, Jozef. Postoj štátu k rodičovským právam a povinnostiam vo vzťahu k mládeži pri vzniku Slovenskej republiky (legislatívny rámec pri ústavnej starostlivosti). In *Acta Historica Neosoliensia*, 2009, 12, Vol. 1–2, s. 126. FALISOVÁ, ref. 11, s. 175-177.

¹⁸ ŠUHAJDOVÁ, Ivana. Sociálno-výchovné otázky detí a mládeže. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 368-369.

¹⁹ ŠUHAJDOVÁ, ref. 18, s. 371-372.

²⁰ Pre porovnanie v Čechách vznikla *Česká zemská komise pro péči o mládež* takmer o dve desaťročia skôr už 16. mája 1908. Korene okresnej starostlivosti o mládež siahajú tiež do tohto obdobia. Už na jar v roku 1909 boli publikované stanovy tzv. *Okresných péčí o mládež*. VELEŠÍK, Vladimír. *Spolky Okresní péče o mládež ve městech okresu Svitavy* (diplomová práca). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 10. *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v Republice Československé v roce 1931. Díl II*. Praha: Státní úřad statistický, 1937, s. 26.

pečlivostí o mládež. Zastrešujúcou organizáciou pre zemské ústredia pre mládež fungujúce v Prahe, Brne, Bratislave a Mukačeve sa v roku 1931 stal *Svaz československé péče o mládež*. V medzivojnovom Československu môžeme v oblasti sociálnej starostlivosti zaznamenávať prenechávanie niektorých kompetencií zo štátu na regióny – okresy. V prípade územia Slovenska nešlo o žiadnu novinku. Už v Uhorsku bola táto oblasť sociálnej starostlivosti v prvom rade v rukách obcí, následne municípií a až subsidiárnu zložku tohto procesu predstavoval štát.²¹

Medzi základné úlohy *Okresných pečlivostí o mládež*²² patrilo:

1. Pestovanie, šírenie a prehľbovanie záujmu a pochopenia o oblasť sociálnej starostlivosti o mládež, čo sa malo prejavovať vo verbálnych prejavoch, v tlači, a tak sa dostať do povedomia ako verejnosti, tak aj verejne činných osôb.

2. Zabezpečenie evidencie zariadení sociálnej starostlivosti o mládež.

3. Pátranie po deťoch, ktoré potrebovali pomoc a ochranu.

4. Vytváranie zoznamu rodín ochotných a schopných zobrať si nezaopatrené deti do starostlivosti.

5. Dohliadanie na rodiny, ktoré už majú dieťa v opatere.

6. Realizovanie preventívnych rodinných opatrení.²³

Avšak, aj napriek vytvoreným organizáciám starostlivosti o mládež nebola táto činnosť jednotná.

V júli 1928 sa v Paríži uskutočnil prvý svetový kongres sociálnych pracovníkov, na ktorom sa pod pojmom sociálna práca rozumelo hneď niekoľko oblastí, resp. odborov. Prvým z nich bola starostlivosť o matky, deti a mládež. Tá okrem iného predstavovala aj starostlivosť o mládež v abnormálnych pomeroch – to znamenalo mládež osirelú, opustenú, zanedbanú, ale aj vyrastajúcu v prostredí trvalo či prechodne *mravne vadnom*.²⁴

V rámci slovenského územia bola *mravne vadná* mládež umiestňovaná do Komenského ústavu v Košiciach. Vznikol ešte v období Rakúsko-Uhorska na konci 19. storočia.²⁵ Bol to jediný výchovný ústav tohto druhu na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Umiestňovaní boli do neho výlučne chlapci, a to z územia celej ČSR, nešlo teda o výhradne zariadenie pre mládež zo slovenského územia.²⁶ Po skončení 1. svetovej vojny bolo stanovené prijímanie chlapcov vo veku od 8 do 15 rokov – išlo o opustené deti (bez oboch rodičov alebo jedného z nich), zanedbané deti²⁷ (na prosbu rodičov, z nariadenia politického úradu, na základe súdneho výroku) a mladých previnilcov (až do 18 rokov).²⁸ Ústav patrila pod Ministerstvo spravodlivosti. Dozor nad deťmi v ústavoch mal vykonávať zemský úrad v spolupráci so *Zemským ústredím pečlivostí o mládež*.²⁹

Účelom ústavu bolo zabezpečenie výchovy mládeže, ktorá nemá rodičov, ktorej rodičia ju nedokážu dobre vychovať alebo pre mládež, ktorá je v dôsledku administratívneho alebo súdneho rozhodnutia vydaná na *polepšovacu* výchovu. V princípe to znamenalo mládež previnilú, osirelú, opustenú a *mravne*

²¹RÁKOSNÍK – TOMEŠ, ref. 9, s. 367. *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v Republice Československé v roce 1931*, ref. 20, s. 28.

²²Fondy *Okresných pečlivostí o mládež* uložené v rôznych slovenských archívoch sú jednak nedoceneným materiálom, ale najmä neprebádanou oblasťou dejín sociálnej starostlivosti a žiadajú si systematický výskum.

²³ŠUHAJDOVÁ, ref. 18, s. 371-372.

²⁴Ďalšie odbory sociálnej starostlivosti: starostlivosť o telesne nespôsobilých; starostlivosť o nezamestnaných; starostlivosť o hospodársky nespôsobilých; pomoc cudzincom a kočovným robotníkom; pomoc osobám zadržaným, previnilcom a ľuďom prepusteným z väzenia; starostlivosť o verejné zdravie, rozumovú a mravnú výchovu ľudu. Bližšie pozri *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v Republice Československé v roce 1931*, ref. 20, s. 30.

²⁵O výstavbe ústavu sa rozhodlo v roku 1896 a pre chovancov bol otvorený v roku 1902. Pôvodne sa nazýval *Košická kráľovská polepšovňa*. Krátko po 1. svetovej vojne niesol ústav názov *Komenského ústav pre výchovu opustenej mládeže v Košiciach*. URBANOVÁ, Norma. Reedukačný ústav s areálom – Komenského ústav. In KOSOVÁ, Katarína (ed.). *Ročenka pamiatkových výskumov 2010*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2012, s. 104-105. ŠÁLY, Ondrej. Komenského ústav v Košiciach. In *Via historiae*, 2017/2018, roč. 7, č. 2, s. 16-18.

²⁶O mravne vадné ženy a dievčatá sa staral spolok *Záchrana*. Mali aj svoj ústav v Likieri pri Ružomberku. *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v Republice Československé v roce 1931*, ref. 20, s. 26.

²⁷Práve do tejto skupiny zaraďujeme mládež *mravne vadnú*.

²⁸ŠA Trnava, f. KPM, šk. 1, Nariadenie o premene štátnej polepšovne v Košiciach.

²⁹*Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v Republice Československé v roce 1931*, ref. 20, s. 28.

vadnú – teda z pohľadu parížskeho kongresu išlo presne o mládež pochádzajúcu z abnormálnych pomerov.³⁰

Komenského ústav sa členil na dve oddelenia – justičné a oddelenie sociálnej starostlivosti.³¹ Mládež *mravne vadná* sa dostávala do druhého z menovaných oddelení. Obe oddelenia sú veľmi zaujímavé, a to nielen z historického hľadiska, ale aj právneho, psychologického a spoločensko-sociologického. Jednak sa dozvedáme o najviac frekventovaných prečinoch, ktoré mládež páchala, no zachované materiály nám dokladajú a vypovedajú o snahe a spôsobe riešenia tohto problému.

V 20. rokoch 20. storočia bola najčastejším dôvodom, prečo sa mládež dostávala do justičného oddelenia Komenského ústavu, krádež. Popri nej sa vyskytuje podpaľačstvo, lúpež, ublíženie na zdraví či znásilnenie.³² Ako už bolo vyššie naznačené, páchanie krádeží zo strany mladistvých nebolo ničím netypickým. Netreba však zabúdať, že mládež k delikventnému chovaniu nevedla len nesprávna výchova, ale aj zlá povojnová hospodárska situácia a nárast neúplných rodín pod vplyvom tragédie vojny.

Život v ústave bol pretkaný v prvom rade vzdelávaním a mal ráz priemyselnej školy. Tá bola považovaná za „*najdôležitejšiu zložku všetkej ústavnej práce výchovnej*“.³³ Popri ľudovej škole chovanci navštevovali živnostenskú, resp. učňovskú školu. Vzdelávanie učňov sa ďalej rozdeľovalo podľa remesla a náročnosti (I., II., a III. trieda živnostenskej pokračovacej školy). Zaradenie záviselo od ich znalostí a schopností.³⁴

Ústav sa pýšil širokým spektrom zameraní. Chovanci sa mohli vyučiť: stolárstvu, čalúnnictvu, maliarstvu a natieračstvu, krajčírstvu, obuvníctvu, zámočníctvu a ďalším.³⁵ Vďaka navštevovaniu ústavnej školy sa tak vzdelávanie týchto chlapcov neprerušovalo. Zároveň sa vytváral dobrý predpoklad pre ich uplatnenie na trhu práce po prepustení a istota, že sa dostanú do takého prostredia, ktoré zaručí ich ďalší správny mravný vývoj.³⁶

Výchova chlapcov mala prebiehať aj prostredníctvom čítania kníh z ústavnej knižnice. Popri vzdelávacích a odborných publikáciách boli k dispozícii aj zábavné. Knižnica slúžila aj zamestnancom, ktorí si tak mohli prehľbovať svoje vedomosti. Mohli si vyberať z diel pedagogických, filozofických, sociologických či psychologických.³⁷

Temnejšou stránkou výchovy *mravne vadnej* mládeže v Komenského ústave v Košiciach sú z dnešného hľadiska disciplinárne opatrenia – resp. telesné tresty. Ústav viedol mesačné výkazy o disciplinárnych úkonoch uplatňovaných voči chovancom. Obsahujú meno a priezvisko chovanca, jeho kmeňové číslo, dôvod, prečo je potrestaný, dátum spáchania skutku a „výmeru trestu“. Okrem fyzických trestov sa v 20. rokoch vyskytuje pôst a umiestnenie v *kárnom oddelení*. Presná charakteristika *kárneho oddelenia* sa v zachovaných archívnych materiáloch nenachádza. Na základe významu slova „kárať“ ale možno predpokladať, že šlo o špeciálne oddelenie, ktoré okrem toho, že prostredníctvom neho boli chovanci prísne napomínaní, ich sústreďovalo mimo ostatných chovancov. Fyzické trestanie má však vo výkazoch citelne väčšie zastúpenie. Tento typ karhania bol stanovovaný na počet rán – od piatich až po 25. Medzi typické previnenia proti ústavnému poriadku patrilo fajčenie, bitka medzi chovancami či kradnutie ovocia zo záhrady.³⁸

Trestané boli aj pokusy o útek. Tie boli v Komenského ústave časté. V drvivej väčšine prípadov boli ale chovanci chytení a vrátení späť za brány výchovného zariadenia.³⁹ Snaha chlapcov utiecť nám opäť

³⁰NA ČR, f. MS, šk. 209, *Úradné noviny*, roč. 1, č. 7, s. 3. ŠA Trnava, f. KÚK, šk. 1, Dotazník o ústave/ zariadení/pre ochranu mládeže.

³¹ŠA Trnava, f. KPM, šk. 2, Výročná správa za rok 1921, s. 1.

³²ŠA Trnava, f. KPM, šk. 2, 3, 4, 5, 6, Výkazy príbylých a ubýlých chovanců. NA ČR, f. MS, šk. 1259, Výkazy príbylých a ubýlých chovanců.

³³ŠA Trnava, f. KPM, šk. 3, Výročná správa za rok 1922, s. 10.

³⁴ŠA Trnava, f. KPM, šk. 4, Výročná správa za rok 1925, s. 12.

³⁵ŠÁLY, ref. 25, s. 17.

³⁶ŠA Trnava, f. KPM, šk. 3, Výročná správa za rok 1922, s. 8.

³⁷ŠA Trnava, f. KPM, šk. 3, Výročná správa za rok 1922, s. 14.

³⁸Bližšie pozri ŠA Trnava, f. KPM, šk. 2, 3, 4, 5, 6, Výkazy disciplinárne trestaných chovanců.

³⁹Bližšie pozri ŠA Trnava, f. KPM, šk. 2, 3, 4, 5, 6, Výkazy disciplinárne trestaných chovanců a Výkazy príbylých a ubýlých chovanců.

niečo vypovedá – absencia vôle prijať pomoc zo strany odborníkov, neschopnosť mládeže zvyknúť si na život v ústave, na jeho pravidlá, povinnosti či prostredie.

Problematika nielen *mravne vadnej* mládeže, ale tiež jej umiestňovanie do ústavov akým bol napríklad Komenského ústav v Košiciach, si zaslúžia väčšiu pozornosť. Tieto témy nie sú stále vyčerpané a ponúkajú množstvo rovín a hľadísk, prostredníctvom ktorých by sme ich mohli skúmať. Vďaka svojej interdisciplinarite majú potenciál obohatiť ako historické, tak aj pedagogické, psychologické či sociologické poznanie. Nehovoriac o tom, že pri komparácii tohto historického obdobia so súčasnosťou možno vidieť viacero spojitostí, ktoré môžu vzhľadom na výchovu mládeže predstavovať ponaučenia pre spoločnosť dneška. Nie nadarmo sa hovorí, že deti sú naša budúcnosť.

(Recenzoval: Mgr. Patrik Kunec, PhD.)

SPRACOVANIE TÉMY HISTORICKÉHO JÁNOŠÍKA V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU

Bc. Tereza Rehorčíková

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

„Mnoho sa popísalo už u nás o Jánošíkovi, vodcovi „hôrnych chlapcov“ a legendárnom ľudovom hrdinovi, a popíše sa iste ešte nemálo, kým utvorí sa nám o ňom pravý obraz.“¹ Hoci obsahom tohto článku nie je primárne analýza obrazu Jánošíka, ale sledovanie spôsobu spracovania jánošíkovskej témy vo vybraných prácach z obdobia medzivojnového Československa, tento výrok dobre ilustruje jednak záujem o túto historickú postavu, ktorý v slovenskej spoločnosti rezonoval (a rezonuje), a tiež obsiahlosť sekundárnych prameňov, ktoré sa za storočia okolo nej nahromadili.

Tému som si vybrala predovšetkým kvôli záujmu o slovenské mýty, symboly a zjednodušené interpretácie historických javov, osobností atď., ktoré v našej spoločnosti figurujú a neustále ju ovplyvňujú. Myslím si, že je úlohou historika, aby tieto javy analyzoval a „širil osvetu“, čiže snažil sa pravdivejší obraz histórie prezentovať v spoločnosti. Verím, že svojou troškou k tomu prispeje aj nasledovný text.

Vzhľadom na rozsah práce som vybrala len historické štúdie a novinové články, v ktorých sa autori snažili kriticky uchopiť historického Jánošíka, nie umeleckú literatúru a ani texty z histórie literatúry.

Prvé tri kapitoly sú venované prácam s jánošíkovskou tematikou od Ivana Houdeka, Pavla Socháňa a Ladislava Laca, v štvrtej sa nachádza analýza učebných textov o Jánošíkovi z vybraných učebníc dejepisu medzivojnového obdobia.

Svoju analýzu textov som konfrontovala s odbornou literatúrou, hlavne s prácou poľskej slavistky Joanny Goszczyńskiej *Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku*² a štúdiami Petra Víteka³ a Vieri Kunovej⁴ uverejnenými v zborníku *Zbojníctvo na Slovensku*.

PRÁCE IVANA HOUDEKA

Ing.⁵ Ivan Houdek sa intenzívne venoval histórii, hoci bol povolaním chemický inžinier a pracoval v jednej z ružomberských papierní „vo vysokej riadiacej funkcii.“⁶ V období, ktorého sa týka moja práca, sa Houdek zaujímal predovšetkým o dejiny Liptova (hospodárske dejiny, dejiny architektúry atď.),⁷ od roku 1923 začal oficiálne spolupracovať s Liptovským múzeom.⁸

Do archívu Liptovského múzea sa dostali pramene o súdnych procesoch so zbojníkmi (taktiež s Jánošíkom) z archívu Liptovskej župy. Houdek sám vytvoril strojopisný odpis prepisu pôvodného protokolu vypočúvania Juraja Jánošíka (čo sa ukázalo veľmi osožné pri delení archívneho fondu do iných inštitúcií).⁹

Houdek nepublikoval o Jánošíkovi veľa (v porovnaní s inými témami, ktorým sa venoval), ale dôkladne sa na napísanie článkov o ňom pripravil, preštudoval archívne materiály aj práce iných

¹ HOUDEK, Ivan: Jánošík v svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania. In *Slovenské pohľady*, 1929, 45, č. 1, s. 41.

² GOSZCZYŃSKA, Joanna: *Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku*. Warszawa, 2001, s. 302.

³ VÍTEK, Peter: Jánošík – pramene a literatúra. In *Zbojníctvo na Slovensku*. Krakov, 2014, s. 138-146.

⁴ KUNOVÁ, Viera: Zbojník Juro Jánošík očami Ing. Ivana Houdeka. In *Zbojníctvo na Slovensku*. Krakov, 2014, s. 160-169.

⁵ Vždy sa podpisoval spolu s titulom. KUNOVÁ, ref. 4, s. 160.

⁶ KUNOVÁ, ref. 4, s. 162.

⁷ KUNOVÁ, ref. 4, s. 161.

⁸ KUNOVÁ, ref. 4, s. 160.

⁹ KUNOVÁ, ref. 4, s. 161.

autorov, konfrontoval to so svojimi vedomosťami a výskumom o Liptove.¹⁰ Hoci nebol historikom „z povolania“ a nemal historické vzdelanie, jeho postupy sa zhodovali s metodológiou vtedajšej historickej vedy.

Jánošík v svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania

Prvá Houdekova práca, ktorej sa budem venovať – *Jánošík v svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania* – vyšla v roku 1929 v *Slovenských pohľadoch* v dvoch častiach.¹¹

Houdek hneď v úvode prejavuje kritické hodnotenie Jánošíka, keď naznačuje, že podania o Jánošíkovi nám ukazujú obraz, ktorý nemusí byť v zhode s historickými faktami.¹² Na začiatku svojej práce rozdelil pramene, z ktorých vychádzal, na súdne protokoly (dalo by sa teda povedať „oficiálne“) a ľudovú tradíciu – povesti, ľudové piesne. Houdek si uvedomuje priepastný rozdiel medzi obrazom Jánošíka v týchto dvoch typoch prameňov. Z Houdekových formulácií sa dá odvodiť, že tieto dva druhy prameňov stavia pri rekonštrukcii historického Jánošíka na roveň (nezavrhne ľudovú slovesnosť ako zdroj historických faktov o ňom) a ich rozdielnosť pripisuje iba prostrediu, v ktorom vznikli – vrchnosť (štátna moc) videla v Jánošíkovi protivníka, poddaní svojho obrancu. Houdek si bol teda vedomý faktu, že pri kritike prameňa je potrebné zhodnotiť jeho pôvod – autora, prostredie jeho vzniku a pod. Podľa Houdeka hodnoverný obraz Jánošíka dostaneme práve analýzou oboch typov spomínaných prameňov, pričom niekedy sa môžu vyslovene dopĺňať.¹³

Houdek stručne opísal osud prameňov zo súdneho procesu s Jánošíkom a uvádza ich pod názvom *Fassio Janossikiana a Causae criminales*,¹⁴ následne vymenoval aj autorov, ktorí ich už publikovali (nikdy však v celku).¹⁵

Pre porovnanie, ktoré pramene oproti dnešnému stavu poznania Houdek využíval, som siahla po štúdiu Petra Vitéka *Jánošík – pramene a literatúra*.¹⁶ To však do problému názvu súdnych spisov Jánošíkovho procesu vnieslo viac zmätku. Vítek napríklad ani raz nespomína názov *Causae criminales*, ťažko teda bolo určiť, čo pod týmto názvom rozumejú dnešní bádatelia; z Vítekovho textu by si čitateľ mohol vyvodiť, že Houdek nepoznal celý text Jánošíkovej súdnej pravoty, ktorý však Houdek, ako sa ukáže, poznal.

Dostatočne jasne rozpracoval osud súdnych protokolov k Jánošíkovmu procesu vedenému v Liptovskej stolici Józef Krzyżanowski,¹⁷ ktorému vlastne (o. i.) Ivan Houdek a Liptovské múzeum pomáhali pri zbieraní prameňov.¹⁸ Podľa Krzyżanowského v čase, keď zbieral pramene pre svoju prácu, medzi slovenskými archivármi a pracovníkmi spišských a oravských múzeí panoval názor, že originály

¹⁰ KUNOVÁ, ref. 4, s. 162.

¹¹ Prvá časť: HOUDEK, ref. 1, s. 41-50. Druhá časť: HOUDEK, Ivan: Jánošík v svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania. (Dokončenie.). In: *Slovenské pohľady*, 45, 1929, č. 2, s. 111-115.

¹² „[...] rozpomenúť sa i na tohto odbojníka, ktorý v podaniach ukazuje sa nám ako stelesnenie odporu slovenského poddaného ľudu proti utláčateľom [...]“ HOUDEK, ref. 1, s. 41-42.

¹³ „[...] oba znázorňujú náhľady dvoch protivných svetov, z ktorých jeden videl v Jánošíkovi svojho nebezpečného protivníka, druhý svoju záštitu. Srovnanie týchto prameňov naráža na nemalé prekážky: ved' iným zjavuje sa nám Jánošík v súdnych protokoloch a iným v poezii, podaniach ľudu, ako by bola reč o dvoch rozdielnych osobách. A predsa oba pramene sa s istého stanoviska skôr dopĺňajú, než by si protirečily.“ Alebo tiež: „Na základe spomenutých súvekých dokumentov môžeme zostaviť beh života Jánošíkovho a „historické“ dáta tieto doplniť podaním ľudovým.“ HOUDEK, ref. 1, s. 42. Ťažko povedať, prečo dal autor slovo „historické“ do úvodzoviek, možno chcel vyjadriť pochybnosť o niektorých faktoch uvedených v súdnych protokoloch.

¹⁴ „Pôvodné latinsko-slovenské súdne protokoly pravoty Jánošíkovej uložené boli v osobitnom fascikli v bývalom liptovskom župnom archíve v Liptovskom sv. Mikuláši, odkiaľ v druhej polovici minulého storočia však záhadne zmizli. Súveké odpisy týchto listín, priznanie Jánošíkovo i odpis smrtného výroku zachovali sa podnes v liptovských župných protokoloch („Causae criminales“ z r. 1713, „Fassio Janossikiana“).“ HOUDEK, ref. 1, s. 42.

¹⁵ HOUDEK, ref. 1, s. 42.

¹⁶ VÍTEK, Jánošík – pramene a literatúra, s. 138-146.

¹⁷ KRZYŻANOWSKI, Józef: *Proces Janosika*. Warszawa, 1936, s. 6-8. [cit. 12. január 2019]. Dostupné na internete: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=7224>.

¹⁸ KRZYŻANOWSKI, *Proces Janosika*, s. 8. [cit. 12. január 2019]. Dostupné na internete: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=7224>.

materiálov k Jánošíkovmu procesu boli stratené dávno pred rokom 1918.¹⁹ Tento názor zdieľal aj Houdek, Krzyżanowski na to aj v poznámke pod čiarou upozorňuje²⁰ (majme na pamäti, že Houdek svoju štúdiu uverejnil v roku 1929 a Krzyżanowski v roku 1936). Krzyżanowski dospel svojím „pátraním“ k záveru, že knihy, ktoré obsahovali zápisy z Jánošíkovho procesu, boli dve.

V prvej sa nachádzali zápisy z procesu pred inkvizičným súdom. Stopy po nej sa strácajú po jej výpožičke Štefanom Hýrošom.²¹ Krzyżanowski, podľa jemu dostupných informácií, pripúšťa, že niesla názov *Causae criminales*.

Druhá kniha je Protokol Liptovskej stolice od roku 1710 do roku 1717 č. XVII. Obsahuje o. i. protokoly súdnych procesov vedených pred stoličným súdom.²² Nakoniec sa ju podarilo nájsť vo vtedajšom Krajinskom archíve v Bratislave.²³ Zápisy súdneho procesu s Jánošíkom v tejto knihe sa nachádzajú na stranách 563-567, zápisy s Uhorčíkom alias Martinom Mravcom na stranách 568-573 a 577-578 a s Jánom Krutnicom na stranách 586-592.²⁴ Jánošíka sa týkajú aj dve zmienky z tejto knihy na stranách 157 a 161-162.²⁵

Všetky zmienky o Jánošíkovi (z obidvoch kníh a aj z procesov týkajúcich sa primárne Uhorčíka a Krutnicu) neznámy autor zhruba v polovici 19. storočia zozbieral a urobil z nich odpis. Krzyżanowski uvádza aj dôkazy, prečo sa danému odpisu dá veriť aj pokiaľ ide o stratenú knihu inkvizičných procesov, čo však pre túto prácu nie je dôležité. Vďaka tomuto odpisu, ktorý neznámy kopista nazval *Fassio Janossikiana*, sa zachoval celok procesu Jánošíka vedený v Liptovskej stolici.

Odpisov *Fassio Janossikiana* bolo viacero (jeden z nich urobil aj Janko Kráľ), jeden z roku 1910 bol v čase písania práce Krzyżanowského uložený v Liptovskom múzeu v Ružomberku a je možné, že práve z neho čerpal Houdek, každopádne poznal vďaka *Fassio Janossikiana* celok súdneho procesu s Jánošíkom vedeného v Liptovskej stolici.²⁶

Houdek pravdepodobne nepoznal záznam o Jánošíkovom krste vo Varínskej matrike,²⁷ keďže uvádza rok jeho narodenia 1688 len ako „údajný“. Taktiež neoperoval dokumentmi z archívu Ilešháziovcov, kde sa spomínajú procesy s Jánošíkovým mladším bratom Jánom z 18. decembra 1713, a tiež v inom procese so zbojníkmi zo 17. augusta 1712 sa spomína Terchová ako obec, ktorá zbojníkov podporuje potravinami a poskytovaním prístrešia.²⁹ Jánošík sa spomína ešte v procese s Martinom Hatalom alias Martinom Bartoviech z Klenovca a Jánom Mikulčíkom z Poľska.³⁰ Tieto pramene tiež Houdek v svojej práci nespomína.

V nasledujúcich odstavcoch predstavil Houdek Jánošíkov život. Prejavil sa ako kritický historik, ktorý dokázal pramene konfrontovať jednak medzi sebou, ako aj s vtedajším stavom (jeho vlastného aj

¹⁹ KRZYŻANOWSKI, *Proces Janosika*, s. 6. [cit. 12. január 2019]. Dostupné na internete: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=7224>.

²⁰ KRZYŻANOWSKI, *Proces Janosika*, s. 6. [cit. 12. január 2019]. Dostupné na internete: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=7224>.

²¹ KRZYŻANOWSKI, *Proces Janosika*, s. 7. [cit. 12. január 2019]. Dostupné na internete: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=7224>.

²² KRZYŻANOWSKI, *Proces Janosika*, s. 7. [cit. 12. január 2019]. Dostupné na internete: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=7224>.

²³ Archívne materiály Liptovskej stolice boli počas trvania prvej a druhej Československej republiky včlenené do Krajinského archívu v Bratislave a zbierky umiestnené v Levoči a v Bratislave.

²⁴ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ďalej ŠAZA), fond (ďalej f.) Liptovská župa I., *Kongragačné*, inv. č. 21, *Protocollum I. Comitatus Liptoviensis ab anno 1710 usque 1717*, s. 563-567, 568-573, 577-578, 586-592. Podľa: VÍTEK, ref. 16, s. 139. KRZYŻANOWSKI, *Proces Janosika*, s. 7. [cit. 12. január 2019]. Dostupné na internete: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=7224>.

²⁵ KRZYŻANOWSKI, *Proces Janosika*, s. 7. [cit. 12. január 2019]. Dostupné na internete: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=7224>.

²⁶ KRZYŻANOWSKI, *Proces Janosika*, s. 7-8. [cit. 12. január 2019]. Dostupné na internete: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=7224>.

²⁷ ŠAZA, f. Zbierka cirkevných matrik, *Rímskokatolícky farský úrad Varín*, inv. č. 1272, *Matrika pokrstených 1686-1718*, s. 34. Podľa: VÍTEK, ref. 16, s. 140.

²⁸ HOUDEK, ref. 1, s. 42.

²⁹ ŠAZA, f. Rod Ilešházi (Illésházy) z Dubnice, (1220) 1270-1915, *Panstvo Strečno*, fasc. 19, No. Podľa: Podľa VÍTEK, ref. 16, s. 140.

³⁰ ŠAZA, f. Rod Ilešházi (Illésházy) z Dubnice, (1220) 1270-1915, No 23. Podľa: VÍTEK, ref. 16, s. 141.

všeobecne prístupného) poznania. Houdek bol aj dobrým rozprávačom, jeho text nie je suchý pozitivistický výklad, niekedy, podľa môjho názoru, sa práve až príliš nechával uniesť expresivitou a emóciami. Ľudovú tradíciu vyvracia tam, kde odporuje písomným prameňom, ponecháva ju tam, kde sa mu zdá pravdepodobná.

Pri vysvetľovaní príčin Jánošíkovho pridania sa k zbojníkom jednoznačne odmieta ľudovú tradíciu, že tak urobil z pomsty za upalíkovanie otca, ale spomína, že ho nahovoril Uhorčík. Ďalšie príčiny vidí Houdek v dobovom kontexte (nevoľníctvo, stavovské povstania, zdivočenie mravov na vojne a pod.), kedy mnohí hľadali východisko z neľahkej situácie v zboji.³¹

Houdek venuje celú stranu Jánošíkovým druhom.³² Postupne na základe svojich vedomostí a Jánošíkovho vyzradenia ich mien³³ vyvracia Houdek tých, ktorí patrili k Jánošíkovej družine na základe ľudovej tradície (napr. Jakub Surovec sa narodil až dva roky po Jánošíkovej smrti). Tam, kde si nevie dať s menami rady, konštatuje: „*Ostatné ľudom spomínané mená údajných Jánošíkových druhov sú akiste vyhájené.*“³⁴

Kriticky pristupuje Houdek aj k zoznamu Jánošíkových lúpeží. Na základe súdneho protokolu vyvracia legendu, že okrádal len bohatých³⁵ a kvôli zmienke o obdarovaní dievčat v Terchovej pripúšťa, že práve takéto prípady viedli k vzniku ľudovej tradície. Konštatuje, že v ľudovom podaní sa nespomína žiadna zo skutočných Jánošíkových lúpeží, ale sú mu pripisované iné, ktoré sa v súdnych protokoloch nespomínajú. Ďalej však túto úvahu nerozvíja.³⁶

Houdek svoje vedomosti o liptovskej architektúre zužitkoval pri opise miesta Jánošíkovho väzenia – kaštieľa Vranov v Palúdzke. Jednoznačne vyvracia legendu, že bol väznený na hrade Likava, keďže už bola v ruinách. S dnešným stavom poznania nesúhlasí Houdekov názor, že miesto Jánošíkovej popravy sa nachádzalo „*na sväto-mikulášskom „mýte“ pri Váhu, medzi paludzkým mostom a terajšou bijárňou.*“³⁷ Hoci priamy písomný prameň v Jánošíkovom prípade chýba, na základe prameňov k iným procesom sa zdá pravdepodobnejším miestom vtedajších popráv miesto medzi Okoličným a Vrbicou.³⁸

Počas celého textu sa Houdek javil ako historik, ktorý sa v interpretácii Jánošíkovej postavy jednoznačne prikláňa k písomným prameňom a „drží sa pri zemi“, v závere prvej časti svojej štúdie sa však zdráha pripustiť, žeby Jánošík bol len obyčajným zbojníkom. Je presvedčený, že fakt zachovania pamäti o ňom ako o dobrom, je dôkazom, že takým aj bol. Prejavuje určitú názorovú rozporupnosť, keď na jednej strane hovorí o zbojníkoch ako o jednotlivcoch, ktorí vystupovali za spravodlivosť, keď sa „*holubičí*“³⁹ slovenský ľud zdráhal tak urobiť. Na strane druhej nazýva ich obyčajnými záškodníkmi, korisťníkmi. Jánošíkovi autor pripisuje šľachetnosť citov a kladie ich do protikladu s inými zbojníkmi. Houdek si uvedomuje, že ľudová slovesnosť mohla niečo k jeho obrazu popridávať, je však presvedčený, že právom.⁴⁰

Houdek vo svojich prácach niektoré historické fakty dodatočne vysvetľuje v poznámkach pod čiarou, čo napomáha porozumeniu dobového kontextu a dokazuje autorov rozhl'ad.

V druhej časti svojej štúdie Houdek podáva vyčerpávajúci zoznam diel o Jánošíkovi (literárnych i umeleckých), možných skrýš jeho pokladov, miest pomenovaných po ňom a múzeí, v ktorých sú uložené nejaké jeho predmety (tu sa opäť prejavuje autor kriticky, neprijíma všetky tradície

³¹ HOUDEK, ref. 1, s. 42-43.

³² HOUDEK, ref. 1, s. 43-44.

³³ Houdek nekomentuje skutočnosť, že Jánošíkove podanie môže byť skreslené. Mená svojich druhov totiž vyzradil len tak, aby ich to ohrozilo čo najmenej, pričom niekedy vyslovene klamal (napríklad o Uhorčíkovi uviedol, že zomrel, hoci jeho nové meno Martin Mravec poznal). KUNOVÁ, ref. 4, s. 163.

³⁴ HOUDEK, ref. 1, s. 44.

³⁵ „[...] pod Strečnom ozbíjali žilinského kupca Šípoša (dva razy), jarmočníkov, ktorí šli zo Žiliny s koňmi, na Hochwalde kupcov s vínom, v Žaškove (Orava) istú Káforku atď. Jánošík tedy nezbíjal len pánov, ale niekedy nepohrdol ani ľudmi z nižších spoločenských tried.“ HOUDEK, ref. 1, s. 45.

³⁶ HOUDEK, ref. 1, s. 45.

³⁷ HOUDEK, ref. 1, s. 47.

³⁸ KUNOVÁ, ref. 4, s. 166.

³⁹ Sám Houdek dal slovo „holubičí“ do úvodzoviek, ťažko povedať, čo tým myslel.

⁴⁰ HOUDEK, ref. 1, s. 48-50.

automaticky).⁴¹ Rozsiahly zoznam diel s Jánošíkovskou tematikou (aj od poľských a ukrajinských umelcov) svedčí o rozhlade autora a jeho heuristickej príprave pred napísaním štúdií.

Zaujímavou je Houdekova kritika textu Pavla Socháňa. Na jednej strane si uvedomuje, že väčšina diel o Jánošíkovi interpretovala jeho postavu „pod vlivom ľudovej poezie o živote Jánošíkovom, o jeho povahe, činnosti prevažne hodne zidealizovane historicky voľne.“⁴² Avšak Socháňov kritický postoj k Jánošíkovi ako obyčajnému zbojníkovi Houdek odsudzuje, podľa jeho názoru Socháň „upadá do druhej krajnosti, borí bezohľadne starú tradíciu a vyhlasuje Jánošíka na základe jednostranných dát súdnych zápisov za obyčajného zbojníka, dobrodruha. Stalo sa dnes vôbec zvykom rúcať idoly minulosti. Že Socháň nerobí to v tomto prípade právom, vysvitá už z povedaného.“⁴³

Jánošík vo filme a v skutočnosti

Houdek v svojej štúdii *Jánošík vo filme a v skutočnosti*⁴⁴ pokročil vo svojom bádaní. Pramene uvádza podrobnejšie ako v prvej štúdii. Začína Varínskou matrikou a v súlade s dnešným stavom poznania datuje Jánošíkov krst na 25. januára 1688. Uvádza plné znenie latinského zápisu a aj slovenský preklad.⁴⁵ Houdek v štúdii spomenul, že sám si vyžiadal prekontrolovanie varínskych matrik, ale neuviedol dátum.⁴⁶ Pravdepodobne teda platí, čo som už spomenula, že v roku 1929 tento záznam ešte nepoznal, prípadne si nebol istý jeho autenticitou. Súdiac podľa Houdekovej poctivosti pri uvádzaní prameňov, pravdepodobne by však záznam z Varínskej matriky bol spomenul, keby ho bol poznal. Houdek sa odvoláva na prácu Ladislava Laca *Niečo k histórii Juraja Jánošíka*,⁴⁷ kde Laco zverejnil aj dátumy krstov Jánošíkových mladších súrodencov a jeho rodičov ako kmotrov v roku 1717.⁴⁸

Ďalší prameň, ktorý Houdek uvádza, je *Fassio Janossikiana*, pričom ale podrobnejšie oproti štúdii z roku 1929 vysvetľuje, o čo ide. Podáva doslovné znenie Jánošíkovho útrpného výsluchu.⁴⁹ Opäť nastáva určitý zmätok ohľadom prameňov.

Podľa Krzyżanowského, ako som už spomenula, je odpis *Fassio Janossikiana* súpis všetkých informácií z obidvoch župných kníh (inkvizičných procesov aj z knihy Protokolu Liptovskej stolice č. XVII). Houdek však v štúdii *Jánošík vo filme a v skutočnosti* pod *Fassio Janossikiana* rozumie dobrovoľné aj útrpné vypočúvanie Jánošíka spolu so sedemnástimi otázkami, ktoré mu kladli zástupcovia Trenčianskej stolice, ďalej od Jána Šípoša zo Žiliny a pána Skalku, ktorí boli obeťami Jánošíkovho prepadu.⁵⁰

A zvlášť, ako ďalší prameň (tretí v poradí), uvádza práve Protokol Liptovskej stolice č. XVII z rokov 1710-1717, kde ich druhú časť (od strany 537, kde sa začínajú zápisy súdnych procesov z trestných činov) nazýva *causae criminales*.⁵¹ Krzyżanowski týmto menom označil stratenú knihu inkvizičných procesov.

Ako štvrtý prameň Houdek uviedol aj nápis na tabuli, ktorá sa nachádzala v múre pod bránou bývalého (prvého) stoličného domu v Liptovskom Mikuláši, ktorého prízemie pochádza z roku 1713. Boli na nej uvedené mená stoličných úradníkov, ktorí sa zúčastnili Jánošíkovho procesu. Houdek v svojej štúdii prvýkrát publikoval jej kompletné znenie (latinský originál aj slovenský preklad).⁵²

Houdek opravil svoj názor z roku 1929, že Jánošíkov proces sa uskutočnil v prvom stoličnom dome z roku 1713, keďže ho postavili až po Jánošíkovej smrti. Houdek sa teda prikláňa k názoru, že proces sa

⁴¹ HOUDEK, ref. 11, s. 111-114.

⁴² HOUDEK, ref. 11, s. 112.

⁴³ HOUDEK, ref. 11, s. 112.

⁴⁴ HOUDEK, Ivan: Jánošík vo filme a v skutočnosti. In: *Slovenské pohľady*, 1936, 52, č. 5, s. 276-285. Štúdia predstavuje reakciu na film *Jánošík* (1935) v réžii Martina Friča s Paľom Bielikom v hlavnej úlohe.

⁴⁵ HOUDEK, ref. 44, s. 280.

⁴⁶ HOUDEK, ref. 44, s. 280.

⁴⁷ LACO, Ladislav: Niečo k histórii Juraja Jánošíka. In *Slovák*, 1929, 11, č. 138, s. 6-7.

⁴⁸ HOUDEK, ref. 44, s. 280.

⁴⁹ HOUDEK, ref. 44, s. 281-282.

⁵⁰ HOUDEK, ref. 44, s. 281.

⁵¹ HOUDEK, ref. 44, s. 283.

⁵² HOUDEK, ref. 44, s. 283.

konal v pôvodnej budove, ktorá na tomto pozemku stála – v Hanzelyovskom dome, ktorý kúpila Liptovská stolica v roku 1712. Po jeho zbúraní vystavali prvý stoličný dom.⁵³

V závere štúdie Houdek podáva historiografický prehľad autorov (počínajúc Bohuslavom Tablicom a svojimi súčasníkmi končiac), ktorí čerpali z ním menovaných prameňov a uvádza taktiež, ako čerpali zo svojich diel navzájom. Houdek tak opäť dokazuje svoj rozhľad o danej problematike, ako aj vedeckú poctivosť.⁵⁴

PRÁCE PAVLA SOCHÁŇA

Zbojník Juro Jánošík

Významný fotograf, etnograf a publicista Pavol Sochán patrí, podobne ako Ivan Houdek, k neprofesionálnym historikom (v zmysle chýbajúceho vysokoškolského historického vzdelania).

Sochán hneď v prvej vete deklaruje svoj postoj voči Jánošíkovi: „*Juro Jánošík, z ktorého slovenský ľud vytvoril si báječnú postavu junáka slobody, v skutočnosti bol obyčajným zbojníkom.*“⁵⁵ Druhou vetou sa už začína výklad Jánošíkovho života. Oproti Houdekovi výkladu chýba na začiatku uvedenie prameňov, z ktorých autor čerpal, ako aj uvedenie „stavu bádania“. Houdek sa prejavil ako komplexnejší a systematickejší historik. Sochán svoj zdroj počas textu spomína vo forme poznámok: napr. „*to sa Jánošíkovi počas výsluchu nedokázalo,*“⁵⁶ „*lebo Jánošík pred súdom hovoril,*“⁵⁷ až na strane 16 uviedol konkrétny názov (ide o *Fassio Janossikiana* v Houdekovi chápaní zo štúdie r. 1936 a Protokol Liptovskej stolice č. 17).⁵⁸ Sochán až ku koncu svojej práce spomína, že jediným spoľahlivým historickým prameňom sú súdne protokoly.⁵⁹ Nepoznal teda žiadne iné písomné pramene, ktoré dnešní historici majú k dispozícii.⁶⁰ V závere práce Sochán pripúšťa, že básne, ktoré vznikli dostatočne skoro (na konci 18. storočia) nezávisle od seba a opakujú sa v nich rovnaké informácie, sa môžu využiť ako dôveryhodný zdroj pre rekonštrukciu historického Jánošíka.⁶¹

Podľa Sochána sa Jánošík narodil v roku 1690,⁶² keďže neuviedol zdroj, ťažko povedať, odkiaľ takúto informáciu prevzal. Varínska matrika uvádza ďalších Jurajov Jánošíkov narodených v rokoch 1688, 1691 a 1694.⁶³

Hoci vidí Sochán v Jánošíkovi len zbojníka, priznáva mu skvelé duševné aj telesné schopnosti na základe toho, že Uherčík ako skúsený zbojník ho sám vyhľadal po prepustení z väzenia a bol ochotný prenechať Jánošíkovi post veliteľa zbojníckej družiny.⁶⁴

Sochán zo začiatku menuje Jánošíkových druhov a aj sa im dosť obšírne venuje. Niektoré mená sa zhodujú so zoznamom, ktorý uviedol Houdek,⁶⁵ ale nezahodujú sa v tom, či pochádzali ešte z Uhorčíkovej

⁵³ HOUDEK, ref. 44, s. 277.

⁵⁴ HOUDEK, ref. 44, s. 284-285.

⁵⁵ SOCHÁŇ, Pavol: *Zbojník Juro Jánošík*. Bratislava, 1924, s. 3. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁵⁶ SOCHÁŇ, *Zbojník Juro Jánošík*, 1924, s. 11. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁵⁷ SOCHÁŇ, *Zbojník Juro Jánošík*, 1924, s. 12. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁵⁸ SOCHÁŇ, *Zbojník Juro Jánošík*, 1924, s. 16. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁵⁹ SOCHÁŇ, *Zbojník Juro Jánošík*, 1924, s. 24. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁶⁰ Vymenované sú na s. 7.

⁶¹ SOCHÁŇ, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 24. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁶² SOCHÁŇ, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 3. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁶³ VÍTEK, ref. 16, s. 140.

⁶⁴ SOCHÁŇ, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 4. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

družiny alebo sa pripojili priamo k Jánošíkovi (Houdek napr. uvádza Gavla, Satoru, Ondráša a Pavla Gašparca ako pôvodných Uhorčíkových druhov, Sochán ich zaradil len do Jánošíkovej družiny). Niekedy pri menách uvádzajú rozdielne obce (Sochán Pavla Gašparca uvádza z Radovesky, Houdek z Rakovej). Sochán si ale nespojil mená Martina Mravca a Uhorčíka. Uvádza, že Uhorčíka zastrelili, načo sa Jánošík chcel vrátiť domov a prestať zbojníčiť, ale sa bál vrchnosti.⁶⁶ Po zozname Jánošíkových druhov uvádza Sochán úplný súpis krádeží.⁶⁷ Informáciu o ochrane Jánošíka malohontským županom Sochán preberá nekriticky,⁶⁸ Houdek o tomto fakte hovorí s pochybnosťami.⁶⁹ Čo sa týka spôsobu zlapania Jánošíka, Sochán považuje za hodnovernú zachovanú ľudovú verziu, že Jánošíka zradil Gajdošík.⁷⁰

Sochán v súlade s dnešným stavom poznania ako miesto väzby Jánošíka uviedol kaštieľ Vranovo a hrad Likava spomenul len ako legendu. Oproti Houdekovej štúdii z roku 1929 správne vyhodnotil ako miesto konania súdu Hanzelyho dom zakúpený Liptovskou stolicou v roku 1712.⁷¹

Čo sa týka dňa vykonania rozsudku, podľa Sochána sa poprava konala 3. apríla 1713.⁷² Houdek v štúdii k filmu Jánošík z roku 1936 spomína, že dátum popravy nie je v súdnych protokoloch priamo uvedený. Zastáva názor, že podľa praxe stoličného apelačného súdu, ktorý hneď po skončení „pravoty“ rokoval o trestoch smrti, a ak ich potvrdil, poprava sa konala hneď v ten deň, dá sa predpokladať s vysokou pravdepodobnosťou, že Jánošíka obesili 17. marca.⁷³ Houdek a Sochán sú ale (mylne) zajedno ohľadom miesta popravy – podľa Sochána sa tiež konala na sväto-mikulášskom mýte na ostrove medzi bijárňou a mostom.⁷⁴

Sochán sa svojich čitateľov snažil oboznámiť čo najpodrobnejšie s Jánošíkovým životom na základe súdneho procesu, avšak neuvádza tieto pramene zo začiatku explicitne, až v polovici práce. Neuvedol k nim ani doplňujúce informácie, kde sa nachádzajú a pod. (ako uviedol Houdek), ani nemenuje iných autorov, ktorí sa danej téme venovali, ani nepoužíva poznámkový aparát. Jeho brožúrka má preto celkovo menej vedecký charakter ako Houdekove práce.

Kde bol Jánošík popravený?

V článku uverejnenom v denníku *Slovenská politika*⁷⁵ Sochán opakuje svoje názory z publikácie *Zbojník Juro Jánošík* (rok narodenia, dátum smrti, Gajdošíkova zrada...). Drobným rozdielom je tvrdenie, že Jánošík bol obesený tri dni, kým skonal, čo vo svojej štúdii z roku 1924 uviedol slovíčkom „vraj“,⁷⁶ v novinovom článku to spomína ako historický fakt.

Sochán týmto krátkym článkom reagoval predovšetkým na vyššie spomenutý film Jánošík z roku 1935, konkrétne na spôsob vyobrazenia Jánošíkovej smrti. Sochán kritizuje, že popravu zasadil režisér do Terchovej a opakuje svoju tézu, že sa konala pri sväto-mikulášskom mýte na ostrove medzi bijárňou

⁶⁵ HOUDEK, ref. 1, s. 43-44.

⁶⁶ SOCHÁN, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 4-6. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

O Martinovi Mravcovi: SOCHÁN, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 13. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>. Z výkladu vyplýva, že Sochán si postavu Mravca s Uhorčíkom nespojil.

⁶⁷ SOCHÁN, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 7-13. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁶⁸ SOCHÁN, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 15. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁶⁹ HOUDEK, ref. 1, s. 45.

⁷⁰ SOCHÁN, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 27. [cit. 16. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁷¹ SOCHÁN, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 15-16. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁷² SOCHÁN, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 21. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁷³ HOUDEK, ref. 44, s. 277.

⁷⁴ SOCHÁN, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 21. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁷⁵ SOCHÁN, Pavol: Kde bol Jánošík popravený?. In *Slovenská politika*, 1936, 17, č. 7, s. 1-2.

⁷⁶ SOCHÁN, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 21. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

a mostom. Socháš reagoval na názor Urama Podtatranského (a v podstate aj Houdekov,⁷⁷ hoci na toho sa v texte neodvoláva), že Jánošíka pochovali na mieste popravy. Podľa Socháša to nebolo technicky možné, lebo ide o prevažne štrkový terén a navyše v nevelkej hĺbke už presakuje voda. Jánošíka podľa neho pochovali niekde pri plote cintorína, ktorý sa nachádzal neďaleko miesta popravy, keďže je zvykom samovrahov a obesencov pochovávať von pod plotom, nie priamo na cintoríne. Dnešný stav poznania nijako nepomohol vyriešiť otázku Jánošíkovho hrobu, stále ide o hypotézy.⁷⁸

Socháš v článku ešte kritizuje nesprávne vyobrazenie šibenice vo filme, ktorá vyzerala ako pre viacero osôb, nie pre jednu, pričom filmový štáb, keby bol chcel, bol by mal k dispozícii vierohodné vyobrazenie.⁷⁹

LADISLAV LACO

Ladislav Laco, kaplán v Terchovej, uverejnil v roku 1930 v denníku *Slovák* článok pod titulom *Niečo k histórii Juraja Jánošíka – o čom sa dosiaľ nepísalo*. Autor začal citátmi z Varínskej matriky (vždy po latinsky a so slovenským prekladom) – uvádza dátum krstu Juraja a jeho mladších bratov Martina a Adama. Lacovi sa nepodarilo identifikovať ďalších dvoch Jánošíkových súrodencov – staršiu Barboru a mladšieho Jána.⁸⁰ Laco ešte uviedol aj možné dátumy narodenia berúc do úvahy vzdialenosť a počasie, Jurajov odhadol na 22. januára. Záznamom v matrike o Jánošíkových rodičoch ako kmotrov v roku 1717 vyvracia legendu o príčine pridania sa Jánošíka k zbojníkom kvôli upalčovaniu otca. Dôvod vidí Laco vo vtedajšej spoločensko-politickej situácii, kde vsúva jednu aktualizáciu pre jeho dobu – keďže slovenský ľud je prirodzene konzervatívny a ťažko zabúda dobré i zlé, má stále v pamäti svoju ťažkú situáciu v poddanstve, ešte aj v demokratických časoch sa s nedôverou pozerá na inteligenciu a svojich predstavených, lebo v nich nevidí vodcu, ale pána.⁸¹

V Jánošíkovi a jeho druhoch vidí Laco jednoducho zbojníkov, ktorých neviedli vznešené ideály, ale iba koristi. Svoju mienku dokladá tradíciou v Terchovej, uvádza 103-ročného Jána Romančíka, ktorého dedko nikdy nehovoril o Jánošíkovi inak ako o zbojníkovi. Laco si pomáha aj etymológiou: na kopaniciach pri Terchovej žije mnoho rodín s priezviskom Jánošík a rozlišujú sa podľa prímení. Jedna rodina má prímenie Šatan, autor na základe matrik dokladá tento prídomok od 2. polovice 18. storočia a odvodzuje ho od skutkov Jánošíka, ktoré boli satanské.⁸²

Počiatky Jánošíkovej legendy vidí Laco v jeho „prefíkanosti“ – vedel, ako sa spraviť oblúbeným a ako si zabezpečiť podporu ľudu – rozdával im časť nazbieraných predmetov a v krčmách platil. „*Hnutie, najmä začiatkom minulého storočia* [19. storočia, pozn. autora], *kedy národy prebúdzali sa k národnému povedomiu*,“ spravilo potom z Jánošíka hrdinu a rozšírilo o ňom pozitívny obraz.⁸³ Prínos jánošíkovskej legendy Laco vidí v obohatení slovenskej literatúry.⁸⁴ V závere článku spomína Laco niekoľko povestí, ktoré sa v Terchovej traja a porozprávali mu ich starší ľudia.

UČEBNICE DEJEPISU

⁷⁷ HOUDEK, ref. 1, s. 48.

⁷⁸ KUNOVÁ, ref. 4, s. 166.

⁷⁹ Socháš spomína vyobrazenie popravy Gašpara Piku a jeho tridsiatich druhov 25. novembra 1672. Neznámy autor: Poprava vodcu povstania Gašpara Piku a 25 oravských a liptovských richtárov 25. 11. 1672, po r. 1672, medirytina, 11,7 x 14,8 cm, Oravská galéria, T 460. [cit. 2. marca 2019]. Dostupné online: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:OGD.T_460.

⁸⁰ LACO, ref. 47, s. 6.

⁸¹ LACO, ref. 47, s. 6.

⁸² LACO, ref. 47, s. 6-7.

⁸³ LACO, ref. 47, s. 7.

⁸⁴ LACO, ref. 47, s. 7.

V učebnici dejepisu z roku 1921 pre 5. a 6. ročník slovenských ľudových škôl (autorstvo Jozefa Koreňa) sa spomína Jánošík po hodnotení stavovských povstaní Imricha Tököliho a Františka II. Rákociho.

Láska slovenského ľudu k Jánošíkovi vyplývala podľa výkladu v tejto učebnici z dvoch dôvodov: po prvé z odvrátenia sa slovenskej šľachty od ľudu, po druhé z toho, že Jánošík bral bohatým a dával chudobným.⁸⁵ Autor slabo sugeruje, že ľud si o Jánošíkovi vytvoril obraz ochrancu, nemuselo ísť teda o Jánošíkov zámer a rolu, ktorú na seba vedome bral. Len jemne sa tým dáva do kontrastu obraz Jánošíka v ľudovej tradícii a on ako skutočná historická postava. Celkovo je ale text učebnice skôr založený na legendách. Okrem legendy o Jánošíkovi ako ochrancovi poddaného ľudu, ktorému rozdával nazbieraný majetok, vystupuje tu aj národná legenda Slovákov ako ľudu, ktorý len slúžil. Národný útlak, ktorý bol ešte v živej pamäti, sa umelo prenášal storočie až dve dozadu (vo výklade tesne pred Jánošíkom sa spomína ako výsledok povstaní Juraja I. Rákociho a Imricha Tököliho pokročené maďarčenie Slovenska, kedy sa nielen šľachta odnárodnila a odvrátila od slovenského ľudu, ale aj ten samotný sa začal pomadžarčovať).

Jediné historické fakty, ktoré sa v tejto učebnici o Jánošíkovi objavujú, je dátum a miesto jeho smrti. Postava Jánošíka sa v texte využíva pre budovanie národného povedomia žiakov, protimaďarské ladenie textu je tu najsilnejšie v porovnaní s nasledujúcimi príkladmi učebníc.

V učebnici dejepisu pre meštianske školy, ktorú napísali A. Reitler a J. S. Touc,⁸⁶ sa spomína len príbeh plný ľudových legiend ovplyvnených romantizmom,⁸⁷ pričom ho autori aspoň uviedli vetou, že je to povest' o Jánošíkovi. Nazývajú ho ale hrdinom a „dobrým hôrnym chlapcom“.⁸⁸ Nespomína sa o ňom žiaden historický fakt.

Stanislav Klíma v *Slovenskej vlastivede*, čo je vlastne spojená učebnica dejepisu a zemepisu, spomenul pri opise Liptova dátum Jánošíkovej smrti.⁸⁹ V učebnici sa nachádzajú k jednotlivým regiónom veľmi stručné poznámky, v podstate bez sprievodného výkladu a interpretácii, spomínajú sa len fakty (dátumy historických udalostí, osobnosti, poznámky o hospodárstve regiónu). Je preto zaujímavé, že autor knihy považoval Jánošíka za natoľko významnú postavu, aby sa do úzkeho výberu dostala.

Gustáv Kadlečík, autor učebnice dejepisu opäť pre 5. a 6. ročník ľudových škôl z roku 1924, spomína Jánošíka v kontexte výkladu o stave poddanstva po vyhnaní Turkov z Uhorska.⁹⁰ Opäť skoro úplne chýbajú historické fakty o Jánošíkovi, ktorý tu je predstavený ako spravodlivý bojovník, ktorý sa právom stavia na odpor a po svojom uľahčuje situáciu poddaného ľudu (v podstate ide o pozitívne vykreslenie zbojníctva ako spôsobu obrany pred šľachtou). Hoci je v texte naznačené, že niečo z nášho povedomia o Jánošíkovi môže byť mýtom, legendou, práve na ich základe je výklad o Jánošíkovi postavený.

V učebnici pre prvý ročník meštianskych škôl z roku 1936 sa Jánošík podobne ako pri predchádzajúcich učebniciach spomína po kapitole Utrpenie poddaného ľudu, kde je predstavený ako

⁸⁵ „Že ako sa slovenská šľachta odvrátila od slovenského ľudu, toho najlepším dôkazom je to, že si poddaný ľud zamiloval zbojníka Jánošíka a jeho družinu, ktorí brali šľachticom čo mohli a dávali chudobným ľuďom. Utlačovaný slovenský ľud videl tedy v Jánošíkovi svojho ochrancu. Ale šľachta dala Jánošíka lapit', odsúdiť na smrť a roku 1713 bol v Liptovskom sv. Mikuláši obesený. Ale ani český poddaný ľud sa nemal lepšie. V Česku bol zase v tých časoch popravený Ján Sladký Kozina preto, že hájil staré práva hranice strážiaceho ľudu.“ KOREŇ, Jozef: *Dejiny československého národa : Dejepis pre V. a VI. triedu slovenských ľudových škôl*. Prešov, 1921, s. 41.

⁸⁶ REITLER A. – TOUC J. S.: *Dejepis pre meštianske školy : Diel I*. Praha, 1933, s. 37.

⁸⁷ Jánošík ako študent sa vrátil domov k umierajúcej matke, s otcom kvôli nej nešli na panské a dostali trest sto palíc. Otec na následky trestu zomrel a Jánošík sa dal na zboj z pomsty. Okrádal len bohatých a chudobným dával. A najradšej sedával so svojou družinou na Kráľovej holi.

^{88 88} REITLER – TOUC, ref. 86, s. 37.

⁸⁹ KLÍMA, Stanislav: *Slovenská vlastiveda : zemepis a dejepis pre slovenské ľudové školy*. Praha, 1922, s. 20.

⁹⁰ „Po 150 rokoch vyhnaní Turka z Uhorska. [...] Stav ľudu poddaného v tom čase bol veľmi žalostný. Musel platiť veľké dane, vojenčiť a robotovať na panskom. Panskí úradníci zaobchodili s poddanými neľudsky. Preto sa poddaní viac ráz vzbúrili, ale ich premohli a kruto trestali. Mnohí zutekali do hôr, sriadili sa v bandy a pomstili sa na utlačovateľoch. Vodcom takej zbojníckej bandy bol aj Jánošík. Dľa povesti bohatým bral a chudobným za darmo dával, ale nezabil nikoho. Za to ho okrutne obesili pri Liptovskom sv. Mikuláši.“ KADLEČÍK, Gustáv: *Dejepis pre V. a VI. ročník škôl ľudových*. Liptovský sv. Mikuláš, 1924, s. 18.

kapitán poddaných, ktorí „uskočili do hôr pred neznesiteľným týraním.“⁹¹ Opäť je výklad založený predovšetkým na ľudových legendách (meranie dukátov mládencom na klobúky a nevestám plátno od buka do buka, bohatým bral, chudobným dával atď.). Autor však čiastočne rozlišoval, dá sa povedať, stupne legendárnosti v ľudovej slovesnosti, pretože po výklade nasleduje povest' s rozprávkovými motívmi, ako Jánošík pomohol jednému Važťanovi, ktorému hrom zabil voly. Je zrejmé, že je podaná len ako zaujímavosť, nie ako učebný text.

Na záver si dovoľm zhrnúť a porovnať stanoviská jednotlivých autorov. Zo všetkých troch predstavených historikov sa najkritickejšie voči historickému Jánošíkovi a legende o ňom vyjadril Laco. V podobnej miere a duchu ako Laco písal o Jánošíkovi aj Socháň. Pozitívnejším prístupom k ľudovej tradícii o Jánošíkovi, ako aj názorom, že bol charakterovo „čistejší“ ako iní zbojníci, sa od predchádzajúcich dvoch autorov líši Houdek. Všetci ale pracovali s písomnými prameňmi, predovšetkým so záznamom z Jánošíkovho súdneho procesu. Houdek v štúdii *Jánošík vo filme* a Ladislav Laco vychádzali aj z Varínskej matriky.

Laco využíva ľudovú slovesnosť len ako zaujímavosť, nevidí v nej zdroj informácií pre historického Jánošíka. Naopak podáva svedectvo starých ľudí a analýzu prímení na lazoch pri Terchovej ako dôkaz, že aj v ľudovej tradícii sa zachovalo vnímanie Jánošíka ako zbojníka. Socháň bol ochotný pripustiť časť historickej pravdy v ľudovej tradícii vtedy, keď sa informácie z viacerých zdrojov zhodovali. Houdek sa snaží tieto dva protichodné pramene uzmierniť. Ako kritický historik tam, kde písomné pramene ľudovú tradíciu o Jánošíkovi vyvracajú, dáva im za pravdu.

U obidvoch „hlavných“ autorov (Houdek a Socháň) o Jánošíkovi v medzivojnovom období platí, že si vysoko cenia písomné pramene, pokladajú ich za základ historického výskumu. Málo si však uvedomovali potrebu kritiky samotného obsahu prameňa a jeho konfrontáciu s inými dobovými prameňmi, okolnosťami (jednak Jánošík mohol v niektorých prípadoch klamať, respektíve iné pramene mohli byť v rozpore s tvrdeniami v súdnych záznamoch, pretože tieto boli vedené tak, aby Jánošíkovi uľahčili).⁹² Najmä Socháň berie bez podozrenia všetky fakty a interpretácie uvedené v súdnych protokoloch. Houdek konfrontoval písomné pramene s ľudovou slovesnosťou. Tam, kde ľudová tradícia nebola vyslovene rozprávková alebo nestála v rozpore so záznamom Jánošíkovho procesu a inými Houdekovými vedomosťami, bol ju ochotný a otvorený prijať ako nositeľa historickej pravdy.

Socháňov prínos, čo sa týka jeho práce *Zbojník Juro Jánošík*, spočíva v tom, že veľmi podrobne parafrázuje, niekde doslova cituje, súdne protokoly k Jánošíkovmu procesu. Navyše sa, aj keď len stručne, venoval spôsobu vzniku Jánošíkovskej legendy,⁹³ čo je do značnej miery trendom dnešného výskumu. Zastával názor, že „stal sa krištáľovým bodom, okolo ktorého slovenský národ – ľud i inteligencia – skoncentroval si rysy a vlastnosti niekoľko iných zbojníkov slovenských a vytvoril si tak svojho hrdinu, svoj ideál voľnosť[i], pomstiteľa a dobrodincu.“⁹⁴ Podobný názor ako Socháň na vznik pozitívneho obrazu o Jánošíkovi zastával aj Laco – tiež spomína rolu národného obrodenia v jeho ustálení a rozšírení v slovenskom povedomí. Houdek naopak nazýva na jednom mieste písomné pramene jednostrannými⁹⁵ a zosnovanými sluhami panujúcej triedy⁹⁶ a odmieta sa vzdať pozitívneho

⁹¹ HORČIČKA J. – LEDR J. *Dejepis pre meštianske školy : diel prvý*. Praha-Prešov, 1936, s. 39.

⁹² Napríklad v otázke naviazania kontaktu a spolupráce s Uhorčíkom sú Houdek aj Socháň na základe súdneho protokolu názoru, že Uhorčík sám vyhľadal Jánošíka v rodnej vsi a nahovoril ho na zboj. Jozef Kočiš naopak tvrdí, že Jánošík sám v zime 1710/1711 vyhľadával Uhorčíka. Štefan Kazimír na základe výskumu prišiel k záveru, že obyvatelia Terchovej výrazne sympatizovali so zbojníkmi a podporovali ich, čo mohlo viesť k Jánošíkovmu rozhodnutiu stať sa zbojníkom. Nakoniec Rudo Brtáň poukázal na možnosť, že Jánošík potreboval utiecť z domu, aby ho nedostihol zákon, traja členovia jeho rodiny sa totiž 30. septembra 1711 za krádeže a bitky zodpovedali pred súdom. GOSZCZYŃSKA, *Mit Janosika...*, s. 18-19. Odkazy na diela menovaných autorov tamže.

⁹³ Ľud Jánošíka miloval pre jeho správanie k sebe (rozdávanie nazbieraných vecí, vnímali ho ako svojho človeka, lebo mali „spoločného nepriateľa“), jeho sedliacky pôvod a mučenícku smrť. Socháň správne usudzoval, že ku vzniku legendy prispeli slovenskí básnici, ktorí zozbierali ľudovú slovesnosť a v svojich dielach opísali Jánošíka ako „slovenského junáka slobody.“ SOCHÁŇ, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 32-33. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁹⁴ SOCHÁŇ, *Zbojník Juro Jánošík*, s. 33. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.

⁹⁵ HOUDEK, ref. 11, s. 112.

⁹⁶ HOUDEK, ref. 1, s. 48.

obrazu Jánošíka, ktorý sa ustálil v ľudovom podaní. Prejavuje istú rozpoltenosť, pretože zároveň si uvedomuje, že Jánošík zohral úlohu „bleskozvodu“, v ktorom sa zozbierali všetky nálady a potreby ľudu.⁹⁷

Je zaujímavé, že hoci už pomerne skoro po vzniku Československa vychádzali vzhľadom na vtedajší stav poznania kvalitné a kritické štúdie, do učebníc dejepisu tieto informácie neprenikli. Jánošík je poväčšine v nich predstavený na základe ľudovej legendy (niekedy sa uvádza, že nasledujúci text je povesť, väčšinou je však na legendách o ňom vystavaný výklad) a využívaný pre budovanie národného povedomia a tiež ako dôkaz vtedajšieho žalostného sociálneho postavenia poddanského ľudu.

⁹⁷ HOUDEK, ref. 1, s. 49.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

PRAMENE:

1. HORČIČKA J. – LEDR J. *Dejepis pre meštianske školy : diel prvý*. 2. vyd. Praha, Prešov: Československá grafická unie. 1936, 119 s.
2. HOUDEK, Ivan: Jánošík vo filme a v skutočnosti. In *Slovenské pohľady*, 1936, 52, č. 5, s. 276-285.
3. HOUDEK, Ivan: Jánošík v svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania. In *Slovenské pohľady*, 1929, 45, č. 1, s. 41-50.
4. HOUDEK, Ivan: Jánošík v svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania. (Dokončenie.). In *Slovenské pohľady*, 1929, 45, č. 2, s. 111-115.
5. KADLEČÍK, Gustáv: *Dejepis pre V. a VI. ročník škôl ľudových*. Liptovský sv. Mikuláš: Transcius. 1924, 37 s.
6. KLÍMA, Stanislav: *Slovenská vlastiveda : zemepis a dejepis pre slovenské ľudové školy*. 3. vyd. Praha: Česká grafická unie, 1922, 58 s.
7. KOREŇ, Jozef: *Dejiny československého národa : Dejepis pre V. a VI. triedu slovenských ľudových škôl*. Prešov: Šterovo kníhkupectvo, 1921. 64 s.
8. KRZYŻANOWSKI, Józef: *Proces Janosika*. [online]. Warszawa: Drukarnia Polska, 1936. 40 s. [cit. 12. január 2019]. Dostupné na internete: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=7224>.
9. LACO, Ladislav: Niečo k histórii Juraja Jánošíka. In *Slovák*, 1929, 11, č. 138, s. 6-7.
10. Neznámy autor: Poprava vodcu povstania Gašpara Piku a 25 oravských a liptovských richtárov 25. 11. 1672, po r. 1672, medirytina, 11,7 x 14,8 cm, Oravská galéria, T 460. [cit. 2. marca 2019]. Dostupné online: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:OGD.T_460.
11. REITLER A. – TOUC J. S.: *Dejepis pre meštianske školy : Diel I*. 3. vyd. Praha: Komenium, 1933, 103 s.
12. SOCHÁŇ, Pavol: Kde bol Jánošík popravený?. In *Slovenská politika*, 1936, 17, č. 7, s. 2.
13. SOCHÁŇ, Pavol: *Zbojník Juro Jánošík*. [online]. Bratislava : Družstvo na vydávanie kníh a časopisov v Bratislave, 1924. 36 s. [cit. 15. január 2019]. Dostupné na internete: <http://fliphtml5.com/irph/hrzf/basic>.
14. Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Liptovská župa I., *Kongragačné*, inv. č. 21, *Protocollum I. Comitatus Liptoviensis ab anno 1710 usque 1717*. s. 563-567, 568-573, 577-578, 586-592.
15. Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Rod Ilešházi (Illésházy) z Dubnice, (1220) 1270-1915, *Panstvo Strečno, fasc. 19, No.*
16. Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Zbierka cirkevných matrik, *Rímskokatolícky farský úrad Varín*, inv. č. 1272, *Matrika pokrstených 1686-1718*, s. 34.

LITERATÚRA:

17. GOSZCZYŃSKA, Joanna: *Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski Instytut Filologii Słowiańskiej, 2001, 302 s. ISBN 83-915364-0-8.
18. KUNOVÁ, Viera: Zbojník Juro Jánošík očami Ing. Ivana Houdeka. In *Zbojníctvo na Slovensku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 160-169. ISBN 978-83-7490-893-1.
19. VÍTEK, Peter: Jánošík – pramene a literatúra. In *Zbojníctvo na Slovensku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 138-146. ISBN 978-83-7490-893-1.

(Recenzoval: Mgr. Patrik Kunec, PhD.)

ZÁPAD A JEHO VÍRA. 9,5 TEZE K DOPADŮM LUTHEROVY REFORMACE

Bc. Tereza Rehorčíková

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

PETRÁČEK, Tomáš. *Západ a jeho víra. 9,5 teze k dopadům Lutherovy reformace*. Praha : Vyšehrad, 2017. 144 s., ISBN 978-80-7429-911-7.

Pri príležitosti 500. výročia reformácie sa na knižnom trhu objavilo množstvo literatúry, medzi ňou aj kniha Tomáša Petrálčka *Západ a jeho víra. 9,5 teze k dopadům Lutherovy reformace*.

Autor si stanovil za cieľ „*reflexi dopadů reformace na západní křesťanství*“ (s. 15). Bezprostrednou inšpiráciou pre napísanie diela mu bola kniha Brada S. Gregoryho *Nezamýšľaná reformácia*, pričom sám sa už dlhodobo snažil nájsť bod, kedy došlo k zmene vnímania náboženstva v Európe a jej sekularizácii. Petrálček sa stotožňuje s Gregoryho tézou, že korene súčasnej európskej hodnotovej a náboženskej krízy majú svoj pôvod v 16. storočí a zásadnú rolu v tom zohrala reformácia. Avšak podľa Petrálčka viac ako samotný vznik reformácie je pre vývoj v Európe ešte dôležitejší spôsob, ako sa oddelenie od Ríma uskutočnilo a následne, ako na rozkol zareagovali elity jednotlivých cirkví (s. 16-17).

Obsah knihy tvorí úvod (*Reformace jako trvalá výzva dějin křesťanství*), záver (*Závěrečné glosy k minulosti, současnosti a budoucnosti křesťanství*) a deväť a „pol“ kapitoly, pričom každá reprezentuje jednu tézu. I keď autor vysvetľuje, že mu nejde o vtipnú, ani o lacnú narážku na Lutherových 95 téz, snaží sa vystihnúť populárno-vedecký žáner (s. 19). Tieto tézy predstavujú krátke úvahy, každá približne na desať strán, v ktorých sa autor snaží stručne a zároveň obsažne predložiť interpretáciu problému založenú na dôkladnom štúdiu sekundárnej literatúry. Petrálček vyjadruje úmysel podnietiť svojimi tézami konštruktívnu diskusiu a úprimnú, nepredpojatú sebareflexiu na katolíckej aj protestantskej strane (s. 19-20).

V prvej kapitole s názvom *Úpadková církev neodvratne mířící k reformaci. Doopravdy?* Petrálček polemizuje so zaužívaným obrazom ustálenom v západnom myslení na základe protestantskej, osvietenskej a marxistickej historiografie a síce, že neskorostredoveká cirkev všade v Európe bola vo veľmi zlom stave. Zároveň sa vymedzuje proti historickému determinizmu, že nevyhnutne všetko k reformácii smerovalo.

Druhá kapitola s názvom *Luther – rebel nikoliv bez příčiny* sa venuje osobitne Lutherovi, jeho životu, osobnosti a úlohe v procese reformácie. Autor tiež stručne predstavil priebeh samotného Lutherovho sporu s katolíckou cirkvou do roku 1525. V súvislosti so vznikom reformácie sa Petrálček zamýšľa nad vzájomným vzťahom osobnosť – dejiny, pričom sa stavia proti interpretáciám, ktoré kladú znamienko rovná sa medzi fenoménom reformácie a Lutherom, jeho psychológiou, problémami, povahou či morálnym profilom. Autor poukazuje na hlavné determinanty formujúce Luthera (neskorostredoveká mystika, prostredie vo Wittenbergu, vývoj udalostí po zverejnení 95 téz atď.).

V tretej kapitole s názvom *Promarnené příležitosti* sa Petrálček venoval otázke, či by ešte bolo možné zachrániť jednotu cirkvi a postojom hlavných aktérov na oboch stranách k tejto otázke. Autor podáva aj krátke vysvetlenia, prečo nakoniec nikdy neboli snahy o zmierenie úspešné.

V nasledujúcich štyroch kapitolách *Deformování vývoje křesťanské víry a zničení dobrého jména, Rozbití jednotného hodnotového rámce a devalvace postavení náboženství, K neodvratnosti sporu vědy a víry, Stát a církev: reformace a vznik laického státu, Tolerance jako přínos a důsledek reformace* Petrálček uvádza už konkrétne dopady reformácie. Stredoveké kresťanstvo poskytovalo jednotný rámec pre európsku spoločnosť, v rámci ktorého sa uplatňovala rozmanitosť (s. 30-31). Uzavretím sa jednotlivých konfesii do seba Európa prišla o jednotu v rámci plurality a nastúpila uniformná

rozdielnosť (čiže veľa cirkví, ale každá z nich vyžaduje uniformné myslenie), kde sa prerušila podnetná interakcia, hľadanie odpovedí na nové (intelektuálne) výzvy a v cirkevnom živote nastúpilo autoritárstvo v myslení (s. 57, 60-62). Ďalším dôsledkom reformácie, podľa autora, bolo podriadenie cirkví štátom (zvlášť v protestantskom prostredí, no aj v katolíckych krajinách došlo k posunu v prospech štátu) a ich následná konfesionalizácia. Vzájomným vymedzovaním sa cirkví voči sebe navzájom, očierňovaním a náboženskými vojnami sa náboženstvo skompromitovalo pred spoločnosťou a vzdialili sa mu elity (s. 54). Štát sa stal garantom poriadku, prostriedkom, ako zabrániť zmätku (s. 82-83). V tejto súvislosti Petráček tvrdí, že sa začína objavovať nadkonfesiónálne kresťanstvo – odmietanie vyjadrenia viery inštitucionálne v rámci cirkvi (s. 54-55) a pragmatizmus spojený s cynizmom kvôli vynúteným zmenám konfesie poddaných podľa vôle ich zemepána (s. 55).

Podľa autora reakciou na všetky nové výzvy a konflikty spojené s konfesionalizáciou bol odklon od náboženských otázok, vynútené hľadanie *modus vivendi*, vytesnenie náboženstva z verejného diskurzu. Zároveň tvrdí, že myšlienku náboženského mieru musela presadzovať svetská autorita. Nie je to však tolerancia pozitívna, ktorá vyplýva z kresťanského učenia, keďže jednotlivé konfesie boli voči sebe značne netolerantné, ale tolerancia, ktorá spoločnosť pred náboženstvom „ochraňuje“ (s. 99, 104).

Ďalším z dôsledkov, ktoré Petráček analyzuje, je konflikt vedy a viery. Podľa neho až do obdobia konfesionalizácie veda a viera v mentalite ľudí nepredstavovali opozitá. Autor vyjadruje názor, že ustrnutie katolíckej cirkvi v strachu pred novými myšlienkami a strata zmyslu pre pluralitu sú do značnej miery príčinou (s. 74). K budovaniu tohto konfliktu prispeli aj univerzity, keď začali namiesto miesta pre slobodnú výmenu myšlienok a bádanie plniť apologetickú funkciu jednotlivých konfesií, a tak sa centrá poznania presunuli na panovnícke dvory a akadémie vied (s. 76). Podľa autora teológia ako veda mŕňala čas na dogmatické spory a nereflektovala nové objavy v prírodných vedách (s. 77). Samozrejme, už aj spomínané problémy, ako strata rešpektu pred náboženstvom, náboženské vojny, ako aj nekončiaci sa rad rôznych interpretácií Biblie v protestantskom prostredí, konflikt medzi vierou a vedou prehlbovali.

V ôsmej kapitole s názvom *Spontaneita reformace versus donucování ke staré víře* sa autor zaoberá katolíckou reformou a spôsobmi, kedy na oboch stranách dochádzalo v niektorých oblastiach k spontánnemu prijatiu novej viery, či zotrvaníu pri starej, alebo naopak k donucovaniu a jeho podobám. Posledná „pol“ kapitola *Místo mnoha slov zachytáva zmeny v západnom kresťanstve na základe interpretácie dvoch obrazov – oltárneho obrazu Lucasa Cranacha st. (dokončil ho jeho syn) v kostole sv. Petra a Pavla vo Weimare a mal'be Pánovej vinice v St. Marienkirche v Berlíne (na jednom z epitafov).*

Kniha je obohatená o reflexie o reformácii ďalších dvoch českých katolíckych intelektuálov. Predslov napísal pražský pomocný biskup Václav Malý a doslov profesor Karel Skalický.

Z môjho pohľadu Petráček dospel dôkladným štúdiom sekundárnej literatúry k prenikavým a zaujímavým záverom. Tieto vedú k zaujatiu pozície, ktorá je neštandardná rovnako pre (typicky) katolícku aj protestantskú historiografiu. Autorove tvrdenia sú však na viacerých miestach nedostatočne podložené konkrétnymi faktami. Tento nedostatok si Petráček uvedomuje, keď tvrdí: „[...] může někdy vzniknout dojem, že práce obsahuje nerozpracované obecné soudy a paušalizující tvrzení,“ (s. 20). Neznamená to, že sú nesprávne, ale kvôli rozsahu diela nebolo možné podrobnejšie rozpracovanie historického kontextu (s. 20). Čitateľ môže nadobudnúť pri čítaní knihy dojem, že autor sa pozerá na reformáciu negatívne, ale ako sám píše: „Jakkoliv se některé pasáže této knihy budou zdát velmi kritické, autor chová velikou úctu k náboženskému, kulturnímu, vzdělanostnímu a uměleckému dílu, které vytvořili konfese a církve po 16. století [...] a stejně tak si váží ryzosti a opravdovosti motivací křesťanů novověké Evropy,“ (s. 15). Vzhľadom na podnetnosť knihy a jej pútavý štýl ju odporúčam každému. Z hľadiska laického čitateľa by však bolo vhodné, aby pre doplnenie historického kontextu siahol aj po podrobnejšej aktuálnej monografii.

